

Δημήτριος Σ. ΔΕΛΗΣ

Η εμβάσανη ανάκριση στο Βυζάντιο*

Ι. «Εἶδον ψυχὰς ἔλεεινὰς δεινῶς ἐταζομένας, εἶδον βαρεῖς ἐξεταστὰς ὑλάσσοντας ὡς κύνας». Με αυτά τα λόγια ο Μιχαήλ Γλυκάς, βυζαντινός του 12^{ου} αιώνα, περιγράφει στο ποίημά του «Στίχοι οὓς ἔγραψε καθ' ὄν κατεσχέθη καιρόν»¹ ένα μέρος από τις διόλου ευχάριστες εντυπώσεις του από τη φυλακή των Νούμερων² στην Κωνσταντινούπολη, της οποίας διετέλεσε φιλοξενούμενος. Ο ετασμός των φυλακισμένων δίνεται ασφαλώς με λογοτεχνικό ύφος, εντελώς αντίθετα με την προσέγγιση που

* Ανεπτυγμένη μορφή ανακοίνωσης στην Η' Συνάντηση Ιστορικών του Δικαίου (Κομοτηνή, 3-5/11/2005).

1. Έκδ. Εύδ. Τσολάκη σε Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Παράρτημα 3, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 1-22. Εδώ οι στίχοι είναι οι 449-450. Για τον Μιχαήλ Γλυκά Σικιδίτη βλ. Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Β', Μ.Ι.Ε.Τ., έκδ. 3^η, Αθήνα 2001, σ. 255επ.

2. Για τα Νούμερα βλ. R. Guiland, «Études sur le Grand Palais de Constantinople. Les Noumera. Τα Νούμερα», *REB* 19 (1961), 401-418.

επιχειρεί οκτώ αιώνες νωρίτερα ο γνωστής νομικής καταρτίσεως³ Μέγας Βασίλειος, καθώς σχολιάζει στην Ομιλία του στον Ζ΄ Ψαλμό του Δαβίδ το χωρίο «ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεὸς δικαίως». Εκεί ο εκκλησιαστικός Πατέρας επιχειρεί έναν καλό ορισμό για την εμβάσανη ανάκριση: «Ἐτασμός κυρίως ἐστὶν ἢ μετὰ πασῶν βασάνων προσαγομένη ἔρευνα παρὰ τῶν κριτῶν τοῖς ἐξεταζομένοις, ἵνα οἱ κρύπτοντες παρ' ἑαυτοῖς τὰ ἐπιζητούμενα τῇ ἀνάγκῃ τῶν πόνων εἰς τὸ ἐμφανές καταστήσωσι τὸ λανθάνον»⁴. Με δωρικότερο τρόπο δίνεται ο νομοθετικός ορισμός στα Βασιλικά: «Κουαεστίων δέ ἐστὶ τὸ ἐπαγαγεῖν βάσανον καὶ πόνον τῷ σώματι πρὸς κατάληψιν τῆς ἀληθείας»⁵.

Βέβαια, ο δωρικός τρόπος εκφράσεως και περιγραφῆς δεν ταιριάζει σε πηγές μη νομικές κατά την αναφορά τους σε ανακριτικά βασανιστήρια. Ἐνα τέτοιο θέμα δίνει στον συγγραφέα να αποδείξει την αφηγηματική του δεινότητα. Τα δύο παραδείγματα, που ακολουθούν, βεβαιώνουν (με γλαφυρό τρόπο) του λόγου το αληθές. Ο Ammianus Marcellinus στο ἔργο του *Res Gestae* διηγείται για τη δίκη για μαγεία που έγινε στην Αντιόχεια το 371/372 (κείμενο σε απόδοση δική μου): «Ὅταν οἱ αξιωματούχοι, στους οποίους ἦταν εμπιστευμένη ἡ διεξαγωγή αὐτῆς τῆς δίκης, συγκεντρώθηκαν ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ πρεφέκτου πρετόριο, υψώθηκαν οἱ ῥάβδοι βασανισμοῦ, ετοιμάστηκαν τὰ μολύβδινα βάρη, τὰ σχοινιά καὶ τὰ μαστίγια. Ὁ αέρας γέμισε με τὰ τρομακτικά ουρλιαχτά ἀγριῶν φωνῶν αναμειγμένων με κρότους αλυσίδων, καθὼς οἱ βασανιστές κατά τὴν ἐκτέλεση τοῦ θλιβεροῦ τοῦς ἔργου φώναζαν: «κράτα, δέσε, σφίξε, χαλάρωσε»⁶. Εξίσου δυνατὴ εικόνα μας δίνεται καὶ στον βίο Στεφάνου τοῦ Νέου (†764): «Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔωθεν πλῆθος λαοῦ πρὸ τοῦ ἄστεος τῆς Φιάλης ἐκκλησιάσας, ὡς νομίζων πείθειν αὐτήν, μέσον πάντων αὐτὴν γυμνήν παραστῆναι παρεκελεύσατο. Πλῆθος δὲ βουνεύρων πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς προθείς, εἶπεν. Ταῦτα πάντα τοῖς νώτοις σου καὶ τῇ κοιλίᾳ ἀναλώσω, εἰ μὴ τὰς εἰς σὲ τοῦ Στεφάνου μισαρὰς πορνείας εἰς τοῦμφανές ἐνέγκῃς. Τῆς δὲ τιμίας γυναικὸς μηδὲν ἀποκρινομένης, ταύτην, ἐμβριμησάμενος ὁ τύραννος, καὶ μοιχαλίδα ἀποκαλέσας, μαστίζεσθαι ταύτην προσέταξεν. Παρευθὺς δὲ ἄνδρες ὀκτὼ γενναῖοι τῶν ἀμφοτέρων αὐτῆς ἐπιλαβόμενοι χειρῶν, καὶ σταυροειδῶς ταύτην εἰς τὸν

3. Βλ. Π. Κ. Βαβούσκο, «Ὁ Μέγας Βασίλειος ὡς νομικός», *Αρμενόπουλος* 34 (1980), 89-96.

4. P.G. 29, 244.

5. B. 60.21.15.41.

6. *Res Gestae* (ἐκδ. Seyfarth, 1968-1971), 29.1.23: «igitur cum praefecto praetorio summatibus quaesitis in unum, quibus cognitiones commissae sunt, intenduntur eculei, expediuntur pondera plumbea, cum fidiculis et verberibus, resultabant omnia truculentae vocis horroribus, inter catenarum sonitus „tene, claude comprime, abde“ ministris officiorum tristium clamitantibus».

ἀέρα ἀπλώσαντες, εἷς κατὰ τῆς γαστρούς, καὶ εἷς κατὰ τοῦ νώτου, ταύτην ἔτυπτον ἀφειδῶς, μηδὲν αὐτῆς ἄλλο λεγούσης, ἢ ὅτι Οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον, ὡς σὺ λέγεις...»⁷.

Ἡ «quaestio»⁸ ἢ «ἐμβάσανος ζήτησις»⁹ ἢ «ἐξέτασις»¹⁰ ἢ απλῶς «ζήτησις»¹¹ τῶν βυζαντινῶν¹² νομικῶν¹³ κειμένων και παλαιότερα ἡ ρωμαϊκὴ «quaestio per tormenta»¹⁴, δὲν ἦταν μόνο μία ευρύτατα χρησιμοποιηθεῖσα δικαστικὴ/

7. P.G. 100, 1132.

8. C.Th. 9.7.4pr., 9.19.1pr. και αλλοῦ, «tormenta»: C.Th. 9.1.14, 9.16.6. και αλλοῦ, «κουαεστίων»: B.60.21.15.41.

9. B.60.50.7,8,12, B. 60.50.8.2 και αλλοῦ.

10. B.60.50.29.1 και αλλοῦ, «ἐμβάσανος ἐξέτασις»: B.60.50.9pr., 60.50.15, «ἐμβάσανος ἐρώτησις»: BS σ. 3857 αρ. 56, σ. 3858 αρ. 62.

11. B.60.50.1pr., 20 και αλλοῦ. Ἀλλά και οἱ ὅροι «βασάνων πείρα» (N.90.1) και «βάσανα» (N.90.1) / «βάσανος» (B.60.50.17.1) χρησιμοποιοῦνται.

12. Για τὴ βυζαντινὴ ἐμβάσανη ἀνάκριση βλ. Evángelos Karabélias, «La torture judiciaire dans le droit romano-byzantin», *Études balkaniques. Recherches interdisciplinaires sur les mondes hellénique et balkanique, Cahiers Pierre Belon*, 10-2003, *Le Droit romano-byzantin dans le Sud-Est européen*, 52, 47-63 (στο ἐξῆς: Karabélias).

13. Στὰ μὴ νομικά κείμενα ἀπαντᾶ ὁ ὅρος «ἐτάζω» και «ἐτασμός» (κατὰ τὸν Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος και πολιτισμός* –στο ἐξῆς: Κουκουλές–, τ. 2, Ἀθήναι 1947, σ. 54 σημ. 7, τὸ «ἐτάζω» και «ἀνετάζω» σήμαινε βασανίζω και ἡ λέξη «ἀνετασμός» δῆλωνε τὰ βασανιστήρια), καθὼς και «ἐρώτησις» (P.G. 100, 1129). «Ζήτησιν» τὴν ονομάζει και ὁ Ἀγαθίας Σχολαστικὸς στο ἔργο του «Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας» (Δ.1.3, ἐκδ. Keydell, CFHB 2, Berolini 1967).

14. D. 47.10.15.41 («Ulpianus 77 ad ed. "quaestionem" intellegere debemus tormenta et corporis dolorem ad eruendam veritatem. nuda ergo interrogatio vel levis territio non pertinet ad hoc edictum. quaestionis verbo etiam ea, quam malam mansionem dicunt, continebitur. cum igitur per vim et tormenta habita quaestio est, tunc quaestio intellegitur») και σε ἀπόδοση δική μου: «Εμβάσανη ἀνάκριση οφείλουμε να θεωροῦμε τὰ βασανιστήρια και τοὺς σωματικούς πόνους πρὸς ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας. Ἄρα, ἡ ἀπλὴ ἐπερώτηση ἢ ἡ ἐλαφριά ἐκφόβηση δὲν ἀναφέρεται στο παρὸν διάταγμα. Στὴ λέξη τῆς ἐμβάσανης ἀνάκρισης θα περιλαμβάνεται και ἡ λεγόμενη στρέβλη. Ὄταν λοιπὸν με τὴ βία και με τὴ χρῆση βασάνων γίνεται ἡ ἀνάκριση, τότε θεωρεῖται ἐμβάσανη ἀνάκριση»). Γενικά για τὴν ἐμβάσανη ἀνάκριση στο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. Ch. Lécrivain, «Quaestio per tormenta», *Dar. Et. Sag.* IV, 1, 797-798 (στο ἐξῆς: Lécrivain), A. Ehrhardt, «Tormenta», *RE LXI* (1937), 1775-1794 (στο ἐξῆς: Ehrhardt), P. Fiorelli, *La tortura giudiziaria nel diritto commune 1/2*, Μιλάνο 1953/1954, V.W. Waldstein, «Quaestio per tormenta», *R.E.A.W.* 24 (1963), 786-787, G. Thür, «Folter (juristisch)», *Reallexicon für Antike und Christentum*, VIII (1972), 101-112 (στο ἐξῆς: Thür), J. Ph. Lévy, «La torture dans le droit romain de la preuve», *Collatio Iuris Romani. Études dédiées à Hans Ankum à l'occasion de son 65e anniversaire*, Amsterdam 1995, σ. 241-255 (στο ἐξῆς: Lévy), ὅπου και παραπομπές σε βιβλιογραφία για τὰ βασανιστήρια και ἐν γένει τὴν ἀπόδειξη στον ἀρχαῖο κόσμο, R.Fasano, *La torture judiciaire en droit romain*, Université de Neuchâtel- Faculté de droit et des sciences économiques, 1997 (thèse, τὴν ὁποία ὁμως δὲν μπόρεσα να μελετήσω). Για τὸ ὅτι ἡ λέξη «quaestio» σήμαινε σχεδὸν πάντα τὴν ἐμβάσανη ἀνάκριση, ἦτοι ἀκόμη και ὅταν ἔλειπε ἡ ἐκφραση per tormenta, βλ. Ehrhardt, 1776, ὅπου και ἡ ἀναφορά σε μία ἐξαίρεση (: D.29.5.1.25).

ανακριτική μέθοδος –κυρίως λόγω της έλλειψης των σύγχρονων επιστημονικών ανακριτικών μεθόδων και τεχνικών– αλλά υπήρξε επίσης αντικείμενο εκτεταμένης νομοθετικής ρύθμισης: ειδικοί τίτλοι στα μεγάλα κωδικοποιητικά και άλλα νομικά έργα αφιερώθηκαν σε αυτήν¹⁵. Σε ανακριτικά¹⁶ βασανιστήρια υποβάλλονταν οι κατηγορίες προσώπων που θα αναφερθούν στη συνέχεια είτε για να επιτευχθεί η ομολογία των ύποπτων για αξιόποινη συμπεριφορά ή για να επιβεβαιωθεί αυτή η ομολογία είτε για να ληφθεί απλή μαρτυρία επί ποινικών ή μη υποθέσεων¹⁷. Βέβαια, δεν θα πρέπει να γίνεται σύγχυση της χρήσεως των βασανιστηρίων ως ανακριτικής μεθόδου με την ποινή του σωματικού κολασμού, που απαντά αρκετές φορές στο βυζαντινό ποινικό δίκαιο¹⁸ ήδη από τα πολύ πρώιμα βυζαντινά χρόνια¹⁹.

II. Για την επιβολή της ρωμαϊκής «*quaestio per tormenta*» σημαντικό κριτήριο ήταν η ιδιότητα του ελεύθερου ή του δούλου.

1. Γίνεται σήμερα δεκτό ότι κατά την περίοδο της Δημοκρατίας η εμφάνιση ανάκριση δεν επιβαλλόταν ποτέ σε ρωμαίο πολίτη, είναι αμφίβολο όμως εάν αυτό ίσχυε και για τους μη ρωμαίους ελεύθερους. Πάντως, ποτέ

15. D.48.18 («*de quaestionibus*»), C.Th 9.35 («*de quaestionibus*», στον Κώδικα αυτόν υπάρχουν 15 αναφορές σε «*quaestio*» και 24 σε «*tormenta*»), C. 9.41 («*de quaestionibus*»), B. 60.50.8 (: «*περί ζητήσεως ἤτοι ἐξετάσεως*»), Μεγάλη Σύνοψη Βασιλικών Ζ.Π («*Περὶ ζητήσεων ἤτοι ἐξετάσεων, καὶ πότε καὶ τίνας δεῖ ἐμβασάνως ἐξετάζεσθαι*»), Μιχαήλ Ατταλειάτη, Πόνημα Νομικόν, ρπ' («*περί ζητήσεων ἤτοι ἐξετάσεων*»). Διατάξεις περί της εμφάνισης ανάκρισης υπάρχουν και σε άλλα συλλεκτικά, συμπιληματικά έργα της βυζαντινής περιόδου, για τις οποίες δεν έχουν αφιερώσει ειδικό τίτλο, αλλά τις στεγάζουν συνήθως στα λήμματα περί μαρτύρων.

16. Βασανιστήρια χρησιμοποιούνταν νομίμως και για να εξαναγκασθούν οι φορολογούμενοι στην καταβολή φόρων. Η Νεαρά 1.3 των Θεοδοσίου και Ουαλεντινιανού (450) αναφέρεται (στην παρ. 2) σε αυτά τα βασανιστήρια που διεξήγαγαν οι φοροεισπράκτορες. Είναι πολύ χαρακτηριστική η περίπτωση του Ιωάννη Καππαδόκη επί Ιουστινιανού, για τη φοροσυλλεκτική μετά βασανισμών δραστηριότητα του οποίου ο Ιωάννης Λυδός στο έργο του «*περί ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας*» (βιβλ. III, 57επ., έκδ. Βόννης 1837) αναφέρεται με αποκαλυπτικό και γλαφυρότατο τρόπο. Τα ίδια παρατηρούνται και στο χωρίο της «*Ἱστορίας Συντόμου*» του Νικηφόρου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως για «*Θεόδοτον δέ τινα μοναχόν (...) τῶν δημοσίων λογιστήν, (...) κατέστησεν, ὃς ὑπερβολῆ ὠμότητος οὐ τοὺς ὑπ' αὐτὸν μόνον χρήματα ἔπραττε, μετεώροις σχοινίοις ἀναρτῶν καὶ ἀχύροις περικαπνίζων...*» (έκδ. C. Mango, CFHB 1990, παρ. 39).

17. Lévy, 244-245.

18. Βλ. Σπ. Τρωιάνο, «Οι ποινές στο βυζαντινό δίκαιο», *Ἐγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο* (επιμέλεια Σπύρος Ν. Τρωιάνος), Ίδρυμα Γουλιανδρή-Χορν, Αθήνα 1997, σ. 36-38.

19. Οι λέξεις «*tormenta*», «*quaestio*» μέχρι τον Διοκλητιανό σήμαιναν πάντα τα ανακριτικά βασανιστήρια, μετά όμως συνδέθηκαν και με ποινές, βλ. σχετικώς Thür, 106. Στον Θεοδοσιανό Κώδικα τα «*tormenta*» ως ποινές απαντούν σε: 1.32.3.1 (377), 4.6.3 (336), 9.28.1 (392), 11.1.11 (365), 11.4.1 (372), 11.7.7 (353), 11.30.2 (314). Με άλλη χρήση σε C.Th.2.1.1 (349), 4.6.3 (336), 8.2.5 (401), 9.35.2 (376), 12.6.18 (383).

δεν βασανίζονταν ελεύθεροι ως μάρτυρες²⁰. Με την είσοδο της Ηγεμονίας, η αρχή περί μη υποβολής των ρωμαίων πολιτών σε βασανισμό άρχισε να υποχωρεί, όχι νομοθετικά, διότι κατά τον Ιούλιο νόμο περί βίας δημοσίας τιμωρούνταν εκείνος ο αξιωματούχος που υπέβαλε ρωμαίο πολίτη σε βασανιστήρια²¹, αλλά στην πράξη, σε ορισμένες εξιδιασμένες περιπτώσεις. Έτσι, αναφέρονται περιστατικά εμβάσανης ανάκρισης επί Αυγούστου και μεταγενεστέρων αυτοκρατόρων²², ενώ ήδη από την εποχή του Τιβερίου επετράπη ρητώς σε περιπτώσεις καθοσίωσης («*crimen maiestatis*»), πράγμα που εξακολούθησε και στους επόμενους δύο αιώνες, όταν τα βασανιστήρια γίνονταν δεκτά ως ένα έκτακτο μέτρο²³. Για το τι ίσχυε για τους ελεύθερους μη ρωμαίους πολίτες είναι εύγλωττο το περιστατικό, κατά το οποίο ο Απόστολος Παύλος προβάλλει την ιδιότητα του γεννημένου Ρωμαίου πολίτη ως εμπόδιο για την επιβολή σε αυτόν ανακριτικών βασανιστηρίων²⁴.

Νομοθετικά επετράπησαν τα ανακριτικά βασανιστήρια σε ρωμαίους πολίτες επί αυτοκρατόρων Μάρκου Αυρηλίου και Βήρου (161-169 μ.Χ.), όταν εισήχθη και ο διαχωρισμός σε «*honestiores*» και «*humiliores*»²⁵. Οι δεύτεροι υπάγονταν στην εμβάσανη ανάκριση, ενώ οι πρώτοι εξαιρέθηκαν από αυτή²⁶. Στους εξαιρούμενους περιλαμβάνονταν οι «*eminentissimi*» και «*per-*

20. Ο Theodor Mommsen, *Roemisches Strafrecht*, Leipzig 1899 (Unveraenderter photo-mechanischer Nachdruck - Akademische Druck - u. Verlagsanstalt Graz - Austria 1955) (στο εξής: Mommsen), σ. 405, θεωρεί τη μη επιβολή βασανιστηρίων σε ελεύθερους κατά τη ρωμαϊκή Δημοκρατία ως ένα από τα μεγάλα επιτεύγματα του ρωμαϊκού πολιτισμού. Ο Lécrivain, 797, πιστεύει ότι δεν εφαρμοζόταν βασανισμός σε οποιονδήποτε ελεύθερο, ενώ ο Ehrhardt, 1780, έχει τη γνώμη ότι τούτο ίσχυε μόνο για τους ρωμαίους πολίτες, ο δε Thür, 105, μάλλον αμφιβάλλει για μία γενικότερη απαγόρευση επιβολής βασανιστηρίων, από τα οποία πάντως ήταν αναμφισβήτητα εξαιρέμενοι οι ρωμαίοι πολίτες, ανεξαρτήτως ορισμένων περιστατικών, που αναφέρει ο Ehrhardt, 1780επ., αφού αυτά συνιστούν μεμονωμένες εξαιρέσεις ιδιαίτερου χαρακτήρα.

21. D.48.6.7.

22. Κατά τον Lécrivain, 797, τα περιστατικά λάμβαναν χώρα ενώπιον του δικαστηρίου του αυτοκράτορα και της Συγκλήτου κυρίως για περιπτώσεις καθοσίωσης, πρβλ. και Ehrhardt, 1781. Μάλιστα, ο Κλαύδιος ενόρκως είχε ταχθεί εναντίον της εφαρμογής των βασανιστηρίων σε βάρος ελευθέρων, πλην όμως τούτο δεν τηρήθηκε.

23. Mommsen, 406, Thür, 105.

24. Πράξεις Αποστόλων 22.24-29, όπου ρωτά ο Παύλος τον εκατόνταρχο, ο οποίος επρόκειτο «*μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν*», «*εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;*», πρβλ. επίσης και 16.37 πάλι με τον Παύλο να προβάλλει την ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη ως ασυμβίβαστη με βασανισμούς.

25. C.9.41.11 (290). Για τη διάκριση ανάμεσα σε *humiliores* και *honestiores* πρβλ. γενικώς R. Rilinger, *Humiliores-Honestiores. Zu einer sozialen Dichotomie im Strafrecht der römischen Kaiserzeit*, Μόναχο 1988.

26. Περιστατικά βασανισμών ελευθέρων, που παραδίδονται από παπύρους της ρωμαϊκής Αιγύπτου, αναφέρει ο Thür, 104.

fectissimi»²⁷, οι στρατιώτες μετά τέκνων²⁸ ως και οι απόμαχοι²⁹, καθώς και οι βουλευτές³⁰, αλλά επίσης και οι μικρότεροι των δεκατεσσάρων ετών («*im-pubes*»)³¹ μαζί με τις έγκυες γυναίκες³². Κανένας όμως δεν απολάμβανε του προνομίου αυτού, όταν επρόκειτο για υποθέσεις καθοσίωσης³³.

Όσοι επρόκειτο να υποβληθούν σε βασανιστήρια μπορούσαν να κάνουν χρήση ένδικου μέσου³⁴. Η εμβάσανη ανάκριση δεν εφαρμοζόταν μόνο στις ποινικές υποθέσεις («*causae criminales*»), αλλά και στις αστικές («*causae pecuniariae*»), στις οποίες όμως δεν ήταν μία εύκολα χρησιμοποιούμενη αποδεικτική μέθοδος³⁵, αλλά, πάντως, ήδη από την εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου ο –ελεύθερος– μάρτυρας σε υποθέσεις μη ποινικές βασανιζόταν επί ασαφών και αμφισβητούμενων θεμάτων («*pro testimonio vacillante*»)³⁶.

Εκτεταμένες αναφορές σε ανακριτικά βασανιστήρια χριστιανών υπάρχουν στα Μαρτύρια αλλά και σε βίους Αγίων της εποχής. Αυτά διεξάγονταν είτε με εντολή από τον τοπικό άρχοντα-δικαστή, εάν η κοινωνική θέση του χριστιανού το επέτρεπε, είτε παραπέμπονταν στον αυτοκράτορα ή λαμβανόταν σχετική εντολή από τον τελευταίο, εφ' όσον η κοινωνική θέση του υποψηφίου προς βασανισμό ήταν τέτοια που το επέβαλε, είχαν δε σκοπό να προκαλέσουν την ομολογία του χριστιανού ή –το συνηθέστερο– να την επιβεβαιώσουν ή να τη συμπληρώσουν δια της αποκαλύψεως συνενόχων, αλλά ακόμη και να επιτύχουν την αποστασία του³⁷.

2. Επειδή στη ρωμαϊκή περίοδο οι δούλοι δεν γίνονταν δεκτοί ως μάρτυρες όπως οι ελεύθεροι³⁸, προκειμένου να αξιοποιηθεί η γνώση και η

27. C.9.41.11. Το προνόμιο επεκτείνεται μέχρι τα δισέγγονα, υπό τον όρο να είναι άξια.

28. D.49.16.3.1, πρβλ. επίσης D.49.16.7 (όπου πλάγια μνεία ότι δεν βασανίζονται οι στρατιώτες), C.9.41.8pr. (Διοκλητιανού).

29. D.49.18.3, C.9.41.8pr.

30. C.9.41.11.1 (290, με παραπομπή στα αναφερόμενα από τον Ουλπιανό).

31. D.48.18.10pr., 48.18.15.1, 29.5.1.33 (όπου επιτρεπτός ο εκφοβισμός δια των χτυπημάτων με μαστίγιο ή ράβδο).

32. D.48.19.3.

33. D.48.18.10.1.

34. D.49.5.2 (σε περίπτωση βασανιστηρίων είτε για αστική υπόθεση είτε για ποινική, στην οποία όμως ποινική διατάσσονται παράνομα).

35. D.48.18.9pr.

36. D.48.18.15pr., πρβλ. και D.48.18.18.3.

37. Βλ. Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe, 2.] Αθήνα 1987, σ. 77-78. Στη σ. 96 περιγραφή διαφόρων βασανιστηρίων είτε ανακριτικών είτε με σκοπό την αποστασία των χριστιανών. Πρβλ. και Lévy, 244-245, αλλά και Thür, 104, 108.

38. Για την ανικανότητα των δούλων ως μαρτύρων βλ. M. Kaser – K. Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht* [Handbuch der Altertumswissenschaft X.3.4], Μόναχο 1996, σ. 282.

μαρτυρία τους υφίσταντο εμβάσανη ανάκριση για όλες τις υποθέσεις³⁹, υπό τον όρο να μην βασανίζονται σε βάρος των κυρίων τους⁴⁰, με εξαίρεση κυρίως στα εγκλήματα της καθοσίωσης και της μοιχείας, ενώ επί χρηματικών υποθέσεων απαγορευόταν αυστηρώς ο βασανισμός εναντίον των κυρίων, ακόμη και εάν δεν υπήρχαν άλλες αποδείξεις⁴¹. Αλλά και υπέρ των κυρίων τους δεν επιτρεπόταν ο βασανισμός τους⁴².

Οι κύριοι βασάνιζαν τους δικούς τους δούλους στο πλαίσιο του «*iudicium domesticum*», ενώ βεβαίως εμβάσανη ανάκριση λάμβανε χώρα και σε «*iudicium publicum*». Επί μη ποινικών, δημόσιων, υποθέσεων ο δούλος βασανιζόταν βασικώς από τον κύριό του. Ο χρήστης του δούλου δεν τον βασάνιζε. Ο κύριος μπορούσε να δώσει τον δούλο σε τρίτον για βασανισμό είτε επί εγγυήσει είτε άνευ, εάν δε βασανιζόταν ο δούλος από τρίτον χωρίς τη συναίνεση του κυρίου, δίνονταν στον τελευταίο ένδικα βοηθήματα: «*actio iniuriarum-lex Iulia de vi privata*»⁴³.

Με μια σειρά μέτρων διασφαλίσθηκε η άνευ τεχνητών εξαιρέσεων υποβολή των δούλων στα βασανιστήρια. Έτσι, ελήφθη μέριμνα για έκτακτες απελευθερώσεις, ώστε σε περίπτωση που ο δούλος απελευθερωνόταν για να αποφύγει τον βασανισμό, η απελευθέρωση δεν ίσχυε και η εμβάσανη

39. C.9.41.15 (294) («*Interrogari servos de facto suo non solum in criminali causa, sed etiam in pecuniaria*»). Πρβλ. D.19.22.55pr και 1.15.3.2, όπου εξετάζονται δούλοι ως μη ύποπτοι και άρα ως μάρτυρες για συμβάν. Το νομικό πλαίσιο για τον βασανισμό μαρτύρων δούλων επί ποινικών αδικημάτων όριζε ότι αυτός λάμβανε χώρα μόνο επί ήδη υπαρχουσών αποδείξεων (D.29.5.1.24, 48.18.1.1) και όχι επί μικρών εγκλημάτων (D.48.18.8pr). Πρβλ. και Thür, 106, Ehrhardt, 1786επ., αλλά και Marcel Morabito, *Les réalités de l' esclavage d' après le Digeste*, Annales Littéraires de l' Université de Besançon, 254 [Centre de Recherches d' Histoire Ancienne, 39.], Paris 1981, σ. 234επ. Κατά τον Kaser, ό.π. (σημ. 38), σ. 282 σημ. 49, στις αστικές υποθέσεις βασανίζονταν κυρίως για υποθέσεις κληρονομιάς και επιτροπίας. Περιστατικά βασανισμού δούλων, αναφερόμενα σε παπύρους, στη ρωμαϊκή Αίγυπτο σημειώνει ο Thür, 104,105.

40. D.48.18.1.5,16 και 48.18.18.7.

41. D.48.4.7.2, D.5.1.53, C.9.41.1 (196), C.9.8.6.1,4 (χ.χ.). Αναλυτικά για τον βασανισμό δούλων επί μοιχείας βλ. D.48.5.28(27), οπότε και οι δούλοι περνούσαν στην κυριότητα του Δημοσίου. Επίσης και όταν η κυρία συνήψε αξιόμιμπτες σχέσεις με τον δούλο (C.9.11.1, του 326). Κατά τον Lécrivain, 797, επί Δημοκρατίας βασανίζονταν μεν πάντα, ποτέ όμως κατά των κυρίων τους, εκτός εάν με διαταγή της Συγκλήτου επιτρεπόταν κάτι τέτοιο σε πολύ σοβαρές υποθέσεις.

42. D.22.3.7, C.9.41.2 (204, με εξαίρεση την αγωγή περί της επιτροπείας), C.9.41.6 (240, με σαφή μνεία ότι δεν εξετάζονται ούτε υπέρ ούτε κατά είτε επί ποινικών είτε επί αστικών υποθέσεων), C.9.41.7 (286), C.4.20.8 (294). Διαφορετικά φαίνεται να φρονεί ο Παπινιανός (D.48.18.17.2) και ο Παύλος (D.29.5.6.2). Για τη (βαρειά) τιμωρία του δούλου, που κατέθετε σε βάρος του κυρίου του, βλ. Mommsen, σ. 415 και σημ. 3.

43. Βλ. γι' αυτά Ehrhardt, 1786, Thür, 106.

ανάκριση διεξαγόταν κανονικά⁴⁴. Επίσης, αν υπήρχε υποψία ότι ο κύριος δολοφονήθηκε από δούλο, δεν ανοιγόταν η διαθήκη για να αποφευχθούν τυχόν απελευθερώσεις⁴⁵. Επί Τραϊανού μάλιστα αυτό επεκτάθηκε και επί απελευθερώσεων που έγιναν όσο ήταν ζωντανός ο δολοφονηθείς κύριος⁴⁶.

II. 1. Στην προϊουστινιάνεια βυζαντινή περίοδο, κατά την οποία η εμφάνιση ανάκριση είχε εξέχουσα θέση στην απόδειξη σοβαρών εγκλημάτων⁴⁷ αλλά και στη διερεύνηση μη ποινικών θεμάτων⁴⁸, παρατηρούνται δύο τάσεις:

Πρώτον, να προσδιοριστεί επακριβώς ένας αυξημένος κύκλος προσώπων, για τα οποία υφίστατο ειδική μνεία περί του ότι δεν έπρεπε να βασανίζονται, παράλληλα με τη γενική αρχή περί μη υποβολής των μη «*humiliores*» σε εμφάνιση ανάκριση⁴⁹. Σε αυτόν τον κύκλο οι διατάξεις περιλαμβάνουν τους περιβεβλημένους με τιμές («*corpora honoribus praeditorum/Honores praediti*»)⁵⁰, τους «*equites romani*»⁵¹, τους έχοντες γένος ή αξία («*genus aut dignitas*»)⁵², τους βουλευτές («*decuriones*»)⁵³, τους

44. D.48.18.1.13, πρβλ. και D.40.9.12.13.14, C.9.9.3 (213). Για τους «*statu liberi*» βλ. D.48.18.8.1.

45. D.29.5.13.

46. D.29.5.10.1, 48.18.1.1.

47. C.Th.9.40.1 (315) = C.9.47.16, C.Th.11.36.1 (315), C.Th.11.36.4 (339), C.Th.11.36.7 (344), C.Th.9.7.4 (390), N.23.3 (447, Θεοδοσίου και Ουαλεντινιανού, περί βασανισμού σε υπόθεση ιεροσυλίας σε τάφους, όπου μάλιστα η μαρτυρία δούλων σε βάρος των κυρίων τους λαμβάνεται υπ' όψη).

48. C.Th.13.9.2 (372-375), C.Th.13.9.3 (380) = C.11.6.3 περί εμφάνισης ανάκρισης ναυτών ναυαγισθέντος πλοίου για τις συνθήκες του ναυαγίου, C.Th.13.9.3 (380) = C.11.6.3. Επίσης C.Th.2.27.1.2 (421) για απλή υπόθεση χρέους, ενώ σημειωτέα και η C.Th.10.1.5 (326) = C.10.1.7, όπου γίνεται αναφορά σε βασανισμό δούλων για τον προσδιορισμό στοιχείων και αξίας περιουσίας ιδιώτη που διεκδικείται από το Δημόσιο. Σε Ammianus Marcellinus, Res Gestae 22.16.23 γίνεται αναφορά σε περίπτωση βασανισμού για υπόθεση φόρου.

49. Αρχή που υποδηλώνεται στα χωρία C.Th.9.35.2.1 (376), 9.37.4 (409), 2.27.1.2 (421). Αναφορά σε βασανισμό ελευθέρων, αλλά όχι με το προοριζόμενο για τους δούλους όργανο βασανισμού, γίνεται σε ήδικο *praeses* Θηβαΐδας του 4^{ου} αιώνα, όπως σημειώνει ο Ehrhardt, 104.

50. C.Th.9.16.6 (358)=C.9.18.7.

51. C.Th.6.37.1 (364).

52. C.Th. 9.35.1 (369)=C.9.8.4, όπου και η επισήμανση ότι ο βασανισμός δεν επιτρέπεται, εκτός εάν τον επιτρέψει ο αυτοκράτορας.

53. C.Th.12.1.39 (349/350, για όλους ανεξαιρέτως του βουλευτές), 9.35.2.1pr. (376) = C.9.41.16 (με αναφορά εξαιρέσεως από το προνόμιο, όταν πρόκειται για καθοσίωση και για μαγεία. Υπάρχει και κύρωση για τον άρχοντα, που θα παρέβαινε τη διάταξη αυτή. Στην παρ. 1 ειδική ρύθμιση περί εξαιρέσεως μόνο των «*decemprimi*» από ειδικά βασανιστήρια: «*Plumbatarum ictus*»), 8.2.4 (384) = C.10.71.2, 9.35.6 (399, το προνόμιο επεκτείνεται μόνο στους «*principalitas*» και στους αποσυρθέντες από το αξίωμα) = C.9.41.17.

συγκλητικούς⁵⁴, τους πρεσβυτέρους⁵⁵, καθώς και τους στρατιώτες εν ενεργεία ή απόμαχους με τα παιδιά τους⁵⁶. Μάλιστα, το 380/381 με δύο διατάξεις επανελήφθη⁵⁷ η απαγόρευση βασανιστηρίων σε βουλευτές (όλων των βαθμίδων) από τους δικαστές και τους άρχοντες των επαρχιών, απειλήθηκε δε για τους παραβάτες και σχετική κύρωση. Δεν εξαιρούνταν όμως όλοι οι αξιωματούχοι. Με μια σειρά από διατάξεις της περιόδου αυτής επετράπη ο βασανισμός και σε βάρος ενός μέρους των «*officiales*»⁵⁸. Όμως, ο βασανισμός υψηλά ισταμένων δεν ήταν ασυνήθης, παρά την ύπαρξη σχετικών απαγορευτικών διατάξεων, όπως προκύπτει από τα πολλά παραδείγματα που αναφέρει ο Ammianus Marcellinus ιδίως με βουλευτές⁵⁹.

Δεύτερον, να αυξηθεί ο κύκλος των εγκλημάτων, για τα οποία βασανίζονταν και οι εξαιρούμενοι από την εμβάσανη ανάκριση. Έτσι, στο έγκλημα

54. C.Th. 9.35.3 (377) = C 12.1.10.

55. C.Th. 11.39.10 (386) = C.1.3.8. Οι κατωτέρου από τον πρεσβύτερο βαθμού κληρικοί ακολουθούν την μοίρα των υπολοίπων.

56. C.9.8.4 (= C.Th.9.35.1 (369), μόνο στην ιουστινιάνεια διάταξη γίνεται αναφορά σε στρατεία όχι στη θεοδοσιανή).

57. C.Th.12.1.80 (380), 85(381) = C.10.32.33.

58. C.Th.8.1.4 (334) («*numerariis, actuariis*», ήτοι «*condicionales*») = C.12.49.1, C.Th.8.1.6, 7 (362), 9 (365) = C.12.49.2, C.Th.8.4.8.1b (364), C.Th.1.34.3 (423) = C.1.51.8 («*domesticus, cancellarius*», C.Th.8.2.4 (384) = C.10.7.12 (ο βουλευτής που παραιτείται του αξιώματός του και εισέρχεται σε «*censuali ministerio*» αποκτά το status των «*condicionales*» και βασανίζεται).

59. Res Gestae, 14.9.6, 15.5.13, 18.3.5, 21.16.9, 26.3.1, 26.10.5, 28.1.11, 19.24, 29.1.6, 23, 35, 36, 40, 42, 29.2.25-28 (: Ehrhardt, 1785). Για τις αναφορές του Ammianus Marcellinus βλ. Laurent Angliviel de la Beaumelle, «La torture dans les Res Gestae d' Ammien Marcellin», *Institutions, Société et vie politique dans l' empire romain au IVe siècle ap. J.-C.*, Collection de l' Ecole Française de Rome, 159, Ecole Française de Rome, 1992, 91-113 (στο εξής: Laurent Angliviel de la Beaumelle). Όπως προκύπτει από το έργο του, στην εμβάσανη ανάκριση δεν γίνονταν διακρίσεις. Υποβάλλονταν σε αυτήν γυναίκες, παιδιά, οι «*humiliores*», στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν δούλοι, μέλη της ρωμαϊκής plebs, εργάτες των αυτοκρατορικών εργαστηρίων, μάντεις, και μάγοι πρακτικοί, αλλά και οι «*honestiores*», όπως διοικητικοί αξιωματούχοι, στρατιωτικοί, βουλευτές, φιλόσοφοι και ρήτορες, μέλη της συγκλητικής αριστοκρατίας ή ακόμη και φίλοι ή σύμβουλοι της αυτοκρατορικής οικογένειας (: Laurent Angliviel de la Beaumelle, σ. 98,99). Παράδειγμα από μη νομική πηγή για τήρηση του προνομίου βουλευτή περί της εξαιρέσεώς του από τα βασανιστήρια αναφέρεται από A.H.M Jones, *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey*, τ. I-III, Oxford 1964, σ. 520.

της καθοσίωσης⁶⁰ προστέθηκαν αυτά της πλαστογραφίας⁶¹ και της μαγείας⁶². Αρκετές αναφορές σε περιπτώσεις εμβάσανης ανάκρισης με αυτά τα αδικήματα υπάρχουν στον Ammianus Marcellinus⁶³.

Εκτός όμως από αυτά, ο Θεοδοσιανός Κώδικας με αρκετές διατάξεις του ρυθμίζει και άλλα επιμέρους ζητήματα της εμβάσανης ανάκρισης. Έτσι, παρέχεται συγχώρηση σε εκείνον που έκανε άδικη κατηγορία σε βάρος κάποιου, μόνο εφ' όσον ο τελευταίος, που υποβλήθηκε σε βασανιστήρια εξαιτίας της άδικης κατηγορίας, συναινέσει, παρεκτός εάν πρόκειται για ορισμένα βαρειά εγκλήματα (καθοσίωση, κ.λπ.), οπότε και είναι αδιάφορο, εάν συναινεί ο βασανισθείς μάρτυρας⁶⁴. Επί του εγκλήματος της καθοσίωσης βασανίζεται και ο ενάγων, εάν δεν παρέχει άλλες αποδείξεις⁶⁵. Επαναλαμβάνεται ότι επιτρέπεται ο βασανισμός επί ιδιωτικών υποθέσεων⁶⁶. Εκείνος που ομολόγησε την ενοχή του κατόπιν βασανιστηρίων, δεν πιστεύεται για ενοχοποίηση άλλου⁶⁷. Ενθαρρύνεται η άμεση διεξαγωγή της εμβάσανης ανάκρισης, ώστε να φανερωθεί σύντομα η ενοχή ή η αθωότητα του υπόπτου, εκτός εξαιρέσεων⁶⁸. Ειδικές ρυθμίσεις, που αφορούν σε δούλους, καθορίζουν ότι ξένος δούλος, κατηγορούμενος

60. Η εξαίρεση για το έγκλημα αυτό επαναλαμβάνεται σε C.Th.9.5.1 = C.9.8.3 (314, κατά την οποία βασανίζεται και ο καταγγείλας, εάν δεν αποδεικνύεται διαφορετικά η κατηγορία του), C.Th.9.35.1 = C.9.8.4 (369, με την οποία εμπλουτίζεται το έγκλημα με την παραποίηση της αυτοκρατορικής υπογραφής –το χωρίο δεν μεταφέρεται στην αντίστοιχη διάταξη στον ιουστινιάνειο κώδικα–, υφίστανται δε βασανισμούς και οι «palatini», χωρίς πρότερη ενημέρωση του αυτοκράτορα), c.2 = C.9.41.16.1 (376, υπάγει και τους βουλευτές).

61. C.Th.9.19.1 (316) = C.9.22.21 (αναφέρεται σε εμπλακέντες σε πλαστογραφία βουλευτές, οι οποίοι ως εκ τούτου υπόκεινται σε εμβάσανη ανάκριση, καίτοι δεν χάνουν το αξίωμά τους. Ο βασανισμός ισχύει και για συμβολαιογράφο, που έγινε βουλευτής για να γλυτώσει τα βασανιστήρια και βαρύνεται με πλαστογραφία για όσο ήταν συμβολαιογράφος), C.Th.9.35.1 (369) = C.9.8.4 (στον ιουστινιάνειο κώδικα όμως δεν γίνεται αναφορά στους «palatini», αλλά μόνο γενικώς σε «militiae»).

62. C.Th.9.16.6 (358) = C.9.18.7. Βλ. και Ammianus Marcellinus, Res Gestae, 29.1.6-40.

63. Laurent Angliviel de la Beaumelle, σ. 94, 96 (με παραπομπές στα χωρία). Τα αδικήματα που αναφέρει έχουν ως επί το πλείστον πολιτικό χαρακτήρα, συνδεδεμένο με την καθοσίωση, ενώ άλλα αφορούν στη μαντεία ή μαγεία, που ο νόμος τείνει να τα εξομοιώσει με πολιτικά αδικήματα, καθώς και στη μοιχεία, στην πλαστογραφία και στα χρέη στο δημόσιο.

64. C.Th. 9.37.2 (369). Στην παρ. 4 (408) όμως, η συγχώρηση δεν δίνεται εφ' όσον έχει βασανισθεί ο μάρτυρας, έστω και πληβείος, ανεξαρτήτως του εάν συμφωνεί = C.9.42.3.

65. C.Th. 9.5.1pr. = C.9.8.3 (369).

66. C.Th.13.9.2 (380), C.Th.9.35.2 (376, εξαίρεση βουλευτών).

67. C.Th.9.1.19 (423) = C.9.2.17. Ήδη σε D.43.18.1.27.

68. C.Th.9.3.1 (320) = C.9.4.1.

για ανθρωποκτονία, βασανίζεται μόνο εφ' όσον ο κατηγορος δεσμευθεί εγγράφως για την κατηγορία του και για το ότι θα υποστεί συνέπειες ο ίδιος εάν ο δούλος αποδειχθεί αθώος⁶⁹, επίσης ότι οι δούλοι επιτρέπεται να βασανίζονται σε βάρος κυρίων τους τόσο επί μοιχείας⁷⁰ όσο και επί επιβουλής της ζωής ενός συζύγου από άλλον⁷¹, αλλά και εφ' όσον ο κύριος του δούλου είναι ύποπτος για ληστεία⁷². Τέλος, με διάταξη του 408 επιτρέπονταν τα ανακριτικά βασανιστήρια για την εύρεση ληστών και κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και του Πάσχα⁷³, παρά την προγενέστερη ρύθμιση των ετών 380/389 περί μη εφαρμογής των βασανιστηρίων κατ' αυτές τις περιόδους⁷⁴.

Ικανές ενδείξεις για το πόσο πολύ ήταν ενταγμένη στην καθημερινότητα των ανθρώπων της εποχής η εμβάσανη ανάκριση, έχει εκτιμηθεί⁷⁵ ότι μας παρέχει ένα κείμενο του 4^{ου} αιώνα, το οποίο έχοντας εκπαιδευτικούς σκοπούς απευθύνεται σε δυτικούς κατοίκους της αυτοκρατορίας, πιθανόν γαλάτες, που επιθυμούσαν να μάθουν την ελληνική και το οποίο παρέχει στα ελληνικά και λατινικά φράσεις κατάλληλες για διάφορες περιστάσεις, όπως στο σχολείο, στο *forum*, κλπ. Μεταξύ αυτών, υπάρχει και σκηνή με διαδραματιζόμενα στο δικαστήριο, όπου και διεξάγεται εμβάσανη ανάκριση, στην οποία μάλιστα αφιερώνονται αρκετές φράσεις: «*Ενοχος σταθηται λιττης, εξετασετε κατα την ποιησιν. βαζανιζιτε, βαζανηστης κρουει εατω το στηθος +στρεβετε, συστελλετε, +αυξανει, μαστιγιετε +αποξυλας, τερε-τε, διερχετε ταξην των βασανισματων, και ετι /αρνει*»⁷⁶.

2. Ο Ιουστινιανός στο νομοθετικό του έργο δεν απέστη από το μέχρι τότε δημιουργηθέν νομικό πλαίσιο. Οι νέες ρυθμίσεις αφορούν στον κύκλο των προσώπων που υφίστανται την εμβάσανη ανάκριση, καθώς και σε επιμέρους ζητήματα του βασανισμού των δούλων. Στην 90^η Νεαρά του «περί μαρτύρων»⁷⁷, με την οποία αφ' ενός μεν θεσπίζει ότι «εὐὐπολήπτους δεῖν

69. C.Th.9.1.14(383) = C.9.2.3.

70. C.Th.9.7.4.1 (385) = C.9.9.31.

71. C.Th.9.7.4.2.3 (385) = C.9.16.8.

72. C.Th.9.7.4 (390).

73. C.Th.9.35.7= C.3.12.8 (408). Η C.Th.9.38.4 (368/370) δεν επιτρέπει να διαφύγουν της τιμωρίας, ακόμη και το Πάσχα, εκείνοι που τέλεσαν βαρύτατα εγκλήματα. Ομοίως και η C.Th.9.38.8 (385) = C.1.4.3.

74. C.Th.9.35.4 (380) = C.3.12.5, C.Th.9.35.5 (389).

75. Laurent Angliviel de la Beaumelle, σελ. 93.

76. A. C. Dionisotti, «From Ausonius Schooldays? A Schoolbook and its Relatives», *JRS* 1982, 83-126, το συγκεκριμένο απόσπασμα στη σελ. 105. Το κείμενο σχολιάζεται και σε Ramsay Macmullen, «Judicial savagery in the roman empire», *Chiron* 16 (1986), 155-156, στο δε άρθρο στο σύνολό του (147-166) υπάρχουν και άλλες παρατηρήσεις για την εμβάσανη ανάκριση στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

77. Για τις εν γένει ρυθμίσεις τους Ιουστινιανού περί μαρτύρων στην πολιτική δικο-

είναι τούς μάρτυρας (...) διὰ τὸ τῆς ἀξίας ἢ στρατείας ἢ εὐπορίας ἢ ἐπιτηδεύσεως ἀναμφισβήτητον» ἀφ' ετέρου δε ορίζει «τινάς ἐπιδιφρίους μηδὲ χαμερπεῖς μηδὲ παντοίως ἀσήμους ἐπὶ μαρτυρίαν ἰέναι», εισάγει την ειδική ρύθμιση για το ότι υποβάλλονται σε βασανισμό εκείνοι οι μάρτυρες, οι οποίοι «ἄγνωστοι... εἶεν καὶ πανταχόθεν ἀφανεῖς καὶ τι φανεῖεν ὄλως περὶ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀληθῶν διαφθεῖραι σπεύδοντες»⁷⁸. Η ρύθμιση αυτή διατηρήθηκε σε όλα τα μεταγενέστερα κωδικοποιητικά ή συμπληματικά έργα μέχρι και την Εξάβιβλο.

Σχετικῶς με τους δούλους, το 529 θεσπίζει ὅτι η υποβολή αιτήματος για εμβάσανη ἀνάκριση δούλων ακολουθεῖται ἀπὸ βεβαίωση μετὰ ὄρκου του αιτούντος περὶ τῆς ἀδήριτης ἀναγκαιότητας να εφαρμοστεῖ αὐτή η μέθοδος ἐλλείψει ἄλλων μέσων ἀποδείξεως καὶ ὄχι ἀπὸ εχθρότητα ἐναντι του υποψηφίου προς βασανισμό⁷⁹. Επίσης, με διάταξή του το 532 ορίζει, ὥστε η δίμηνη ἀναστολή τῆς ἐλευθέρωσης δούλων –καὶ ἄρα η υποβολή τους κατ' αὐτὸ το χρονικὸ διάστημα σε εμβάσανη ἀνάκριση–, που ἰσχυε ἤδη ἀπὸ παλαιὰ σε περίπτωση μοιχείας τῆς συζύγου καὶ ἐνάρξεως τῆς διαδικασίας του διαζυγίου, να ἐξακολουθεῖ καὶ κατὰ τὴν περίπτωση που πεθάνει ἐν τῷ μεταξύ η κατηγορηθεῖσα για μοιχεία σύζυγος, προκειμένου να χρησιμοποιηθεῖ ἡ μαρτυρία τους, δια τῆς εμβάσανης ἀνάκρισής τους, κατ' αὐτὴν τὴ μη περατωθεῖσα ἀκόμη διαδικασία.⁸⁰

3. Η Ἐκλογή στον τίτλο τῆς «περὶ μαρτύρων πιστῶν καὶ ἀπροσδέκτων» ἀναφέρεται μόνο στον βασανισμό ἀπὸ τους δικαστὲς των ἀγνώστων ἐκείνων μαρτύρων, των οποίων ἡ μαρτυρία ἀμφισβητεῖται⁸¹, καὶ δεν κάνει καμία ἄλλη μνεία στην εμβάσανη ἀνάκριση. Το ὅτι μόνο αὐτὴ ἡ διάταξη ὑπάρχει, νομίζω ὅτι θα πρέπει να ἀποδοθεῖ κατὰ βάση στο εὐσύννοπτο του ὅλου νομοθετήματος⁸². Με ἀφορμὴ τὴν ἀπουσία ρυθμίσεων για τον βασανισμό των δούλων⁸³,

νομία βλ. Dieter Simon, *Untersuchungen zum justinianischen Zivilprozess*, München 1969, σ. 209-266, στις δε σ. 237-239 ἀνάπτυξη για τὴν ἐν λόγω ρύθμιση.

78. N.90.1.1 = B.21.1.46, A.1.6.1. Βλ. ὅμως Ἀθανασίου Ἐμεσηνοῦ, «Σύνταγμα», 5.5.1, ὅπου βασανισμὸς ἐπιφυλάσσεται, «ἐὰν ἄγνωστοὶ τινες καὶ εὐτελεῖς μαρτυρήσωσι...».

79. C.2.58.1.1, πρβλ. καὶ C.9.41.18.1(529).

80. C.9.9.35pr (532).

81. E. 14.1.2 «εἰ δὲ εὐρεθῶσι μάρτυρες ἄγνωστοὶ καὶ ἀμφισβητεῖται τὰ τῆς αὐτῶν μαρτυρίας, κανονιζέτωσαν οἱ δικασταὶ καὶ διὰ βασάνων ἐρχέσθωσαν πρὸς αὐτούς, ὅπως τὴν τῆς ἀληθείας κατάληψιν εὐρωσιν», ἰσχύει δε ὁ κανόνας «Οἱ μάρτυρες ἢ ἀξίαν ἢ στρατεῖαν ἢ ἐπιτήδευμα ἢ εὐπορίαν ἔχοντες κατὰ πρόληψιν δεχταῖοι τυγχάνουσιν» (E.14.1.1).

82. Ο Karabélias, σ. 52 το σχολιάζει ὡς δείγμα παρακμῆς τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, χαρακτηριστικῆς των σκοτεινῶν αἰώνων.

83. Η ἴδια ἀπουσία θα σημειωθεῖ καὶ στην Ἀυξημένη Ἰδιωτικὴ Ἐκλογή του 9^{ου} αἰῶνα (EPA 15.1.2), ἀλλὰ καὶ στην *Ecloga ad prochiron mutata* του 12^{ου} αἰῶνα (16.3.24). Ρυθμίσεις πάντως για τὴ μαρτυρία δούλων ὑπάρχουν στην Ἐκλογή: E.14.3 «Μήτε ὑπὲρ

παρατηρήθηκε⁸⁴ ότι τούτο δείχνει την τάση⁸⁵ για σοβαρή αμφισβήτηση της μαρτυρίας των δούλων. Η αμφισβήτηση αυτή έλαβε μορφή νομοθετικής απαγόρευσης με τη Νεαρά 49 του Λέοντος (εκδοθείσα πριν από το 888), με την οποία καταργήθηκε ρητώς η μαρτυρία δούλων⁸⁶. Αυτή η Νεαρά εκτιμάται ότι καταργεί και νομοθετικώς την εμβάσανη ανάκριση των δούλων⁸⁷. Βέβαια, στα ιδιωτικά συλλεκτικά έργα, που ακολούθησαν, ο βασανισμός των δούλων συνέχισε να υφίσταται, το ίδιο και στα Βασιλικά, πλην όμως σε άλλο νομοθετικό κείμενο δεν γίνεται σχετική αναφορά.

Η Εισαγωγή επαναλαμβάνει τη ρύθμιση της Εκλογής για τον βασανισμό των αγνώστων από τους μάρτυρες, ενώ προσθέτει ότι «ἐὰν τοιοῦτόν ἐστι τὸ πρᾶγμα, ὥστε δέξασθαι μαρτυροῦντα κυνηγὸν ἢ τοὺς ὁμοίους, χωρὶς βασάνων οὐ πιστεύονται»⁸⁸. Τα ίδια παρατηρούνται και στον Πρόχειρο Νόμο⁸⁹.

4. Τα Βασιλικά αφιερώνουν στο θέμα τον πεντηκοστό τίτλο από το εξηκοστό Βιβλίο τους «περὶ ζητήσεως ἤτοι ἐξετάσεως»⁹⁰, όπου σχεδόν

δεσπότης μήτε κατὰ δεσπότης δούλος ἢ ἀπελεύθερος μαρτυρεῖτω». Με βάση τη διάταξη αυτή κρίνει η Καλλιόπη (Κέλλυ) Α. Μπουρδάρη, *Εικονομαχία και Δίκαιο. Νομική θεώρηση των αγιολογικών κειμένων*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte Athenener Reihe, 14.], Αθήνα 2004, σ. 79 σημ. 20, ότι το αναφερόμενο στον Βίο Στεφάνου του Νέου περιστατικό περί της δούλης, που ορκίστηκε και μαρτύρησε σε βάρος της κυρίας της, μάλλον οφείλεται σε υπερβολή του συγγραφέα του βίου του αγίου, δεδομένης της μεγάλης σημασίας που έδινε στον νόμο και την τήρησή του ο Κωνσταντίνος ο Ε΄, επί των ημερών του οποίου τοποθετείται το συμβάν.

84. Karabélias, σ. 54.

85. Τάση που προϋπήρχε, σύμφωνα με την ίδια γνώμη (σ. 54), όπως δείχνουν το D.22.5.27 και η N.90.6 του Ιουστινιανού, κατά τα οποία χωρία η μαρτυρία δούλου δεν αναγνωρίζεται.

86. Έκδ. Noailles-Dains, σ. 191επ.

87. Karabélias, σ. 54, ο οποίος θεωρεί λανθασμένη την αναφορά του Λέοντος στην ίδια Νεαρά περί προϋπαρχόντων νόμων, οι οποίοι αναγνώριζαν τη νομιμότητα της μαρτυρίας των δούλων, αφού στο ιουστινιάνειο δίκαιο αναγνωριζόταν μόνο η κατόπιν εμβάσανης ανακρίσεως μαρτυρία των δούλων και όχι η άνευ αυτής. Πέραν αυτών, όμως, αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση του Σπ. Ν. Τρωιάνου, *Η εκκλησιαστική διαδικασία μεταξύ 565 και 1204*, Ανάτυπον εκ της Επετηρίδος του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών τ. 13 (1966), Αθήνα 1969, σ. 91 σημ. 12, κατά την οποία το χωρίο της Πείρας 30.75, όπου γίνεται αναφορά σε υποβολή δούλων μαρτύρων σε όρκο, καθιστά πολύ αμφίβολη την πλήρη μαρτυρική ανικανότητα των δούλων που εισήχθη με την εν λόγω Νεαρά του Λέοντος.

88. Εισαγωγή 12.35 (για τους άγνωστους, ΑυξΕισ 10.38), 36 (για τους κυνηγούς).

89. ΠρΝ 27.2 (άγνωστοι), 12 (κυνηγοί).

90. Και σε άλλες διατάξεις υπάρχουν σχετικές ρυθμίσεις: Για τους δούλους, 19.10.58 = D21.1.58, 21.1.31(32) = C.4.20.8, 35.16.6 = D.29.5.6, 37.7.34 = D.26.7.34, 38.9.36 = C.37.22, Για τους ελεύθερους, 21.1.20 = D.22.5.21, 21.1.46 = N.90.1, 60.21.1.20. Επίσης και τα σχόλια στις διατάξεις B.21.1.3 (BS σ. 1227-1229, αρ. 14,27,32), 21.1.4 (BS σ. 1231,2 αρ. 1,4), 21.1.20 (BS σ. 1244 αρ. 4,6).

όλο το κείμενο αφιερώνεται στην εμβάσανη ανάκριση, βασιζόμενο στα περιεχόμενα των αντίστοιχων τίτλων του Πανδέκτη⁹¹ και του ιουστινιάνειου Κώδικα⁹². Σε αυτόν τον τίτλο υπάρχουν από τη μια μεριά γενικές αρχές, εφαρμοζόμενες σε κάθε περίπτωση, και από την άλλη επί μέρους ρυθμίσεις για τους υποβαλλόμενους σε βασανισμό δούλους ή μη.

α. ι. Μία αφετηριακή αρχή συνιστά η αμφιβολία, η δυσπιστία για την αξία της εμβάσανης ανάκρισης⁹³. «Διὰ τὴν ἰταμότητα ἢ τὴν δειλίαν τῶν βασανιζομένων οὐ πάντοτε δεῖ πιστεύειν ἢ ἀπιστεῖν ταῖς καταθέσεσιν αὐτῶν...»⁹⁴. Και αυτό διότι «ἡ ἐμβάσανος ἐρώτησις καὶ ἀσθενῆς καὶ ἐπικίνδυνός ἐστι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐσθ' ὅτε ἀπατᾶ ἦτοι πλανᾶ. Πολλοὶ γὰρ τῇ ὑπομονῇ αὐτῆς ἦτοι τῇ πρὸς τὰς βασάνους καρτερίᾳ οὕτω καταφρονοῦσι τῶν βασάνων, ὥστε μηδέποτε τὸ ἀληθές παρ' αὐτῶν ἐκμανθάνεσθαι, ἄλλοι δὲ τοσοῦτον οὐ δύνανται ὑποφέρειν αὐτάς, ὥστε μᾶλλον βούλονται ψεύδεσθαι, ἢπερ ὑποφέρειν βασάνους»⁹⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του ότι τα ανακριτικά βασανιστήρια δεν οδηγούσαν πάντα στην αλήθεια είναι το περιστατικό, που αναφέρει ο Ψελλός στη Χρονογραφία του, όταν ο κατηγορούμενος για επιβουλή σε βάρος του αυτοκράτορα, υπό το βάρος φρικτῶν βασανισμῶν για να αποκαλύψει τους συμμετόχους του, ημιθανής, «συμπιεζόμενος, καταγγέλλει τῶν ἐν τέλει τινὰς ὡς κοινωνοὺς», που ὁμως αποδεικνύεται να μην ἔχουν καμία σχέση με την κατηγορία «καὶ γεγόνασι πάρεργον βαρβαρικῆς ἀλογίας ἄνδρες ἐννομώτατοι καὶ ἀσφαλέστατοι»⁹⁶.

Τούτο ἔχει ως ἀποτέλεσμα να μην ξεκινᾶ η ἀνάκριση ἀπὸ τα βασανιστήρια, ἀλλὰ να ἀπαιτεῖται η προϋπαρξὴ ἄλλων ἀποδείξεων. «Οὐ δεῖ τῆς ζητήσεως ἀπὸ βασάνων ἄρχεσθαι»⁹⁷. «Οὐ προσήκει δὲ τοὺς δικαστὰς ἐν τῇ ἐξετάσει ἀπὸ βασάνων ἄρχεσθαι, ἀλλὰ πρότερον ζητεῖν ἕτερα τεκμήρια· καὶ ἤνίκα ταῦτα εὕρωσι, τότε ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν διὰ βασάνων

91. D. 48.18.1-22.

92. C. 9.41.1-18. Λείπει το C. 9.41.17.

93. Και στη Ρώμη υπήρχε ο προβληματισμός για την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της ἀνάκρισης, βλ. Ehrhardt, 1778 (με παραπομπές σε συγγραφείς), Thür, 108. Εξάλλου «ὁ αὐθαιρέτως ὁμολογήσας περὶ ἁμαρτήματος εὐχερῶς οὐ πιστεύεται» (B.60.50.1.27 = D.48.18.1.27).

94. B.60.50.1.23-4 = D.48.18.1.24,25.

95. BS, σ. 3856 αρ. 44, πρβλ. και BS, σ. 3856 αρ. 44: «Πολλάκις γὰρ ἐν τῷ βασανίζεσθαι εἶπεν ἔχειν συνίστορας καὶ ἐκείνων συλληφθέντων ἐφάνη καθ' ἑαυτοῦ προπετῶς ψευσάμενος». Πρβλ. επίσης B.60.50.15 = D.48.18.16.1: «ὁ ὁμολογῶν περὶ ἑαυτοῦ καθ' ἑτέρου οὐ βασανίζεται».

96. Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία (ἐκδ. Salvatore Impelizzeri, Fondazione Lorenzo Valla, 1984), 6.137.

97. B.60.50.1pr. = D.48.18.1.

αὐτοῦ τοῦ κρινομένου»⁹⁸. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση που αναφέρει σχόλιο των Βασιλικών, όπου σε μία χρηματική διαφορά, καθώς ο δικαστής ήθελε να υποβάλει σε εμβάσανη ανάκριση δούλη για να αποδειχθεί η οφειλή, ο εγκαλούμενος αντέτεινε «μήτε (...) ἔθος εἶναι ἀπὸ βασάνων ἄρχεσθαι, μάλιστα ἐν ταῖς χρηματικαῖς ὑποθέσεσιν, εἰ καὶ ἀλλοτρία ἦν ἡ θεραπεία». Τελικῶς ο δικαστής προχώρησε στον βασανισμό και εξέδωσε απόφαση σε βάρος του οφειλέτη, ο οποίος όμως επιτυχῶς την εφεσίβαλε στον αυτοκράτορα, διότι «ὁ βασιλεὺς ἀπεφήνατο, παρὰ τὸν νόμον γεγονέναι τὴν ἐξέτασιν»⁹⁹. Ακόμη και στο ἐγκλημα της καθοσίωσης, για το οποίο η εμβάσανη ανάκριση ἴσχυε χωρίς εξαιρέσεις, η τάση αποφυγῆς των βασανιστηρίων εξακολουθεῖ να υφίσταται, καθώς η σχετικὴ ρύθμιση ορίζει ὅτι βασανίζονται «πάντες οἱ καλούμενοι πρὸς μαρτυρίαν ἐν τῇ πρὸς βασιλέα φερομένη καθοσίωσει τοῦ πράγματος ἀπαιτοῦντος»¹⁰⁰, δηλαδή, σύμφωνα με το σχόλιο, «ἐὰν χωρίς βασάνων μὴ δύναται δείκνυσθαι· εἰ γὰρ χωρίς αἰκιῶν δύναται ἀποδείκνυσθαι, περιτταὶ αἱ βάσανοι»¹⁰¹.

Οι φιλολογικὲς πηγές παραδίνουν πολλές μαρτυρίες για το ὅτι εἴτε η ανάκριση δεν ξεκινούσε ἀπὸ τα βασανιστήρια ἀλλὰ ακολουθούσαν η απλὴ εξεταστικὴ μέθοδος, συνοδευόμενὴ ἐνίοτε ἀπὸ ἀπειλὴ προσφυγῆς στην εμβάσανη ανάκριση¹⁰² εἴαν ο ανακρινόμενος δεν θα μιλούσε, εἴτε δεν χρειαζόταν να μετέλθει ο ανακριτὴς βασανιστήρια, διότι ο ανακρινόμενος, ὑπὸ το κράτος του φόβου για το τι θα υφίστατο κατὰ τη διάρκεια των βασανισμῶν, προέβαινε σε αποκαλύψεις. Ἔτσι, κατὰ τη διήγηση του Ψελλοῦ ο αυτοκράτορας «κάθηται καὶ ἀνακρίνει, εἰ συνωμότης πρὸς τὴν ἐπιβουλήν ἔσχηκεν, εἰ προηγῆσατό τις τούτου τοῦ σκέμματος, εἰ προβεβούλευκέ τις τὴν τόλμαν αὐτῶ· ὡς δ' οὐδὲν ὑγιὲς πρὸς τὰς ἐν λόγοις ἀνακρίσεις ἀπήγγειλεν, βασάνοις αὐτὸν πικροτάταις αἰκίζεται...»¹⁰³. Σε μία ἄλλη

98. B.60.50.29.1 = C.9.41.8.1. Ἐνα παράδειγμα: B.60.50.24 = C.9.41.3 «Ἐὰν γυνὴ ἐγκαλῆται ὡς φαρμάκοις φονεύσασα τὸν ἴδιον ἄνδρα, καὶ δοῦλοι κατ' αὐτῆς οὐ μόνον ἴδιοι, ἀλλὰ καὶ ἀλλότριοι ἐξετάζονται, πρῶτον δὲ οἱ ἀλλότριοι καὶ ἐὰν δειγμὰ δειχθῆ ἀληθείας, καὶ αὐτὴ ἡ γυνὴ βασανίζεται». Για να ξεκινήσει ο βασανισμὸς πρέπει να εἶναι ὑποπτος ο κατηγορούμενος και να ὑπάρχουν και ἄλλα τεκμήρια: B.60.50.1.1 = D.48.18.1.1. «τότε γὰρ οἱ δοῦλοι βασανίζονται, ὅτε καὶ ὑποπτὸς ἐστὶν ὁ κατηγορούμενος καὶ ὑπείσι τεκμήρια, ὥστε μόνην τὴν τῶν δούλων ἐλλείπειν κατάθεσιν», B.60.50.17.2 = D.48.18.18.2 «Μὴ ὄντων τεκμηρίων οὐ δεῖ τὸν κατηγορούμενον βασανίζεσθαι, ἀλλ' ὁ κατήγορος ὅπερ ἐπιτείνει δεικνύτω».

99. BS σ. 3869 αρ. 1 (BS σε B.60.50.19).

100. B.60.50.9.2 = D.48.18.10.1.

101. BS σ. 3864 αρ. 6.

102. Ελαφρῶς παραλλάσσουμε η περίπτωση του εικονόφιλου αββά Παύλου, ο οποίος, ανακρινόμενος, ἐκλήθη να πατήσει τη ριγμένη στο πάτωμα εικόνα του Χριστοῦ για να γλυτώσει τα βασανιστήρια (P.G.100, 1164).

103. Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία, 6.137.

περίπτωση λέει ο ανακριτής στον κρατούμενο για συνωμοσία σε βάρος του αυτοκράτορα: «εἰ μὲν τὰ βεβουλευμένα πάντα ἀπαγγείλης, συμπαθείας παραχρῆμα ἀξιωθήσῃ, εἰ δ' οὖν ἀνηκέστοις βασάνοις παραδοθῆς. Ὁ δὲ ἐνατενίσας καὶ τοὺς περικυκλοῦντας τὸν σεβαστοκράτορα βαρβάρους θεασάμενος ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑτερόστομα ξίφη κραδαίνοντας, ἔντρομος γεγονώς παραχρῆμα ἅπαντα ἀπαγγέλει τοὺς τε συνίστορας ὁμολογήσας»¹⁰⁴. Ο Νικηφόρος Βρυέννιος στο δικό του ιστοριογραφικό του ἔργο αναφέρει ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς συνωμότες εκμυστηρεῦεται στους συντρόφους του ὅτι «ἐπειδὴ περ ἀλώη, μὴ οἶός τε ὦν φέρειν μάστιγγας ἢ καὶ τὰς ἐκ βασάνων ποινάς, ἔτοιμός ἐστι φράζειν ἅπερ εἰδοίη»¹⁰⁵. Ο Ζωναράς στην *Επιτομή Ιστοριῶν* του αναφέρεται σε περιστατικό, κατὰ το οποίο ο ανακριτής για υπόθεση καταχρήσεως δημοσίου χρήματος «ἐτάζει τὸν ἄνθρωπον οὕτω σφοδρῶς ὡς ἐν αὐταῖς ταῖς βασάνοις ἐναποψύξαι, καὶ ταῦτα ὑπισχνούμενον ὡς πάντα δοίη ἐνυπογράφως εἰ τὸν ἐτασμόν διαφεύξοιτο»¹⁰⁶. Τέλος, ο Δούκας αναφέρεται σε περιστατικό ανακρίσεως, ὅπου ο βασανισμὸς ἐντάσσεται σε ἓνα ευρύτερο πλαίσιο ἀποδείξεων «λαβόντες οὖν (...) καὶ ἐξετάσαντες ἀκριβῶς καὶ διὰ τιμωριῶν καὶ διὰ σημείων τινῶν, ὧν ἐρευνήσαντες εὔρον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, διάφορα σκεύη χρυσᾶ τε καὶ ἀργυρᾶ καὶ χρυσοῦφαντα πέπλα καὶ ἐγγράφους ἀποδείξεις, ἃς ἐποίει κατὰ τοῦ βασιλέως»¹⁰⁷.

Πέρα ὁμως ἀπὸ αὐτὲς τὲς ἀφετηριακὲς κατευθύνσεις, «οὐκ ἐπὶ παντὸς προσώπου καὶ πράγματος δεῖ γενέσθαι τὴν ἐμβάσανον ζήτησιν, ἀλλὰ καὶ ὅτε τὰ κεφαλικά καὶ τραχέα ἄλλως οὐ δύναται δείκνυσθαι, τοὺς δούλους δεῖ βασανίζειν»¹⁰⁸. Πάντως, μετὰ τὴ σύλληψη γιὰ ποινικὸ ἀδίκημα τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ γίνῃ τὰχιστα ἡ (ἐμβάσανη) ἀνάκριση¹⁰⁹.

ii. Ὄταν, ἐν πάσει περιπτώσει, ξεκινήσει ἡ διαδικασία τῆς ἐμβάσανης ἀνάκρισης, «ὁ τρόπος ἦτοι τὸ μέτρον τῆς βασάνου ἐν τῷ δικαστῇ ἐστὶ»¹¹⁰ καὶ «οὐχ ὅσας θέλει βασάνους ὁ κατήγορος ἐπιφέρειν δεῖ, ἀλλ' ὅσας ἡ χρεία ἀπαιτεῖ»¹¹¹ ἢ, κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ σχολίου, «ὅσον τοῦ μεμετρη-

104. Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς* (ἐκδ. Reinsch – Kambylis, CFHB XL1, Berlin 2001) 12.6.3

105. Νικηφόρος Βρυέννιος, *Ἰγλη ιστορίας* (ἐκδ. Gautier, CFHB, series Bryxellensis, IX, 1975) 3.19.

106. Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριῶν* (ἐκδ. Büttner-Wobst, CSHB, Bonnae 1841-1897), 18.19.

107. Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ ἱστορία* (ἐκδ. Grecu, Bukuresti 1958), 18.4.

108. B.60.50.7pr. = D.48.18.7.

109. B.60.35.18 = C.9.4.1pr. 1,2.

110. B.60.50.6 = D.48.18.7.

111. B.60.50.9.3 = D.48.18.10.3 («*Moderatae rationis*» εἶναι ἡ ἐκφραση τοῦ Ἀρχάδιου Χαρίσιου στο χωρίο αὐτὸ τοῦ Πανδέκτη).

μένου λογισμού ή σύγκρισις ἐπιζητεῖ»¹¹². Πάντως, «καὶ ἐκ δευτέρου γίνεται ἐμβάσανος ἐξέτασις»¹¹³ ή, κατά το σχόλιο στην ίδια διάταξη, «κατὰ τῶν ἐκ τῆς ἑαυτῶν ἰταμότητος μηδὲν εἰπόντων»¹¹⁴ ή όταν «προφανέσι τεκμηρίοις ἐλέγχεται ὁ κατηγορούμενος (...) μάλιστα ἐὰν καὶ τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι αὐτοῦ τὴν βάσανον ὑποφέρῃ»¹¹⁵. Από την άλλη μεριά όμως, «οἱ μάρτυρες οὐκ αἰεὶ βασανίζονται πρὸς ἔλεγχον τοῦ ψεύδους ἢ τῆς ἀληθείας αὐτῶν, εἰ μὴ ὅτε παρεῖναι λέγονται τῇ ὑποθέσει»¹¹⁶.

Πρώτα βασανίζονται οἱ ὑποπτοὶ καὶ ἐκεῖνοι, ἀπὸ τοὺς οἰοῦνται εἶναι δυνατό να γνωσθεῖ ἡ ἀλήθεια¹¹⁷. «Πολλῶν τὸ αὐτὸ ἀμαρτησάντων ἐκ τῶν δειλοτέρων καὶ ἀπαλωτέρας ἡλικίας ὄντων ἄρχεσθαι δεῖ τῆς ζητήσεως»¹¹⁸.

Βέβαια, ο βασανισμὸς δὲν ἦταν πάντα αποτελεσματικός. Στα ιστοριογραφικὰ ἔργα μαρτυροῦνται περιπτώσεις ἀνθεκτικῶν ή ἀπλῶς ἐξυπνῶν ἀνθρώπων. «Κρατηθέντος δὲ τοῦ δόντος τὸν βασιλέα (καὶ ἐξετασθέντος) καὶ πολλὰς βασάνους καὶ τιμωρίας ὑπομεμενηκότος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, ἐπεὶ μηδὲνα καθωμολόγει, τέλος ἐκκοπτεῖς αὐτοῦ χεῖρας καὶ πόδας ἐκάη ἐν τῇ τοῦ ἵππικοῦ σφενδόνῃ»¹¹⁹. Λιγότερο ηρωϊκή, ἀλλὰ με καλύτερα ἀποτελέσματα ἡ στάση ἄλλου βασανιζομένου: «αὐτὸς δὲ συσχεθεῖς καὶ βασάνοις ἐκδοθεῖς οὐδὲν τι κατὰ τοῦ ἐξέφηεν, ἀλλὰ παρακεκόφθαι τὰς φρένας ὑποκριθεῖς κατάκλειστος γέγονε»¹²⁰. Από την ἄλλη μεριά, ορισμένες φορές –καὶ ἴσως κάθε ἄλλο παρά λίγες– γινόταν με τὴν ἀρνητικὴ ἐννοια υπεραποτελεσματικός: ο βασανιζόμενος πέθαινε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν φρικτῶν βασανιστηρίων¹²¹.

β. ι. Σχετικῶς με τὰ πρόσωπα που υποβάλλονταν στην ἐμβάσανη ἀνάκριση, ἀπὸ τὸ ὅλο πλέγμα τῶν διατάξεων προκύπτει ὅτι κατ' ἀρχὴν δύο κατηγορίες βασανίζονταν ἐλεύθερα: οἱ δούλοι καὶ ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους οἱ εὐτελεῖς.

Απὸ τοὺς ἐλεύθερους, λοιπόν, βασανισμὸς ἐπιφυλάσσεται στους «εὐτε-

112. BS σ. 3864 αρ. 8.

113. B.60.50.15pr. = D.48.18.16pr.

114. BS σ. 3866 αρ. 2.

115. B.60.50.17.1 = D.48.18.18.

116. B.60.50.17.3 = D.48.18.18.3.

117. B.60.50.1.2 = D.48.18.1. Το σχόλιο σε αὐτὴν τὴ διάταξη φέρνει παράδειγμα φόνου με κατηγορουμένους τέσσερις δούλους, δύο ρωμαλέους καὶ δύο ἀσθενεῖς (BS σ. 3853 αρ. 3).

118. B.60.50.17.1pr = D.48.18.18pr.

119. Γεώργιος Μοναχός, Χρονικόν, P.G. 110, 1108.

120. Ιωάννης Ζωναράς, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, 15.15.

121. B.60.51.8.3 = D.48.19.8.3, Ammianus Marcellinus, Res Gestae, 26.10.5. Βλ. καὶ τὸ πιο πάνω στο κείμενο (καὶ σημ. 106) αναφερόμενο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ιωάννη Ζωναρά.

λείς», «ἐπιδιφρίους¹²² καὶ χαμερπείς καὶ παντελῶς ἀσήμους», τους «ἀτίμους», τους «θηριομάχους» και τους «τούτοις ὁμοίους», τους «κυνηγούς»¹²³, αφού «τὸ γὰρ ῥοπαλίζεσθαι τῶν εὐτελῶν ἐστίν, οἷς ἀτιμία οὐκ ἐπικλᾶται διὰ τὸ καὶ χωρὶς αὐτῆς ἀσήμους εἶναι καὶ εὐτελεῖς»¹²⁴. Την ίδια μοίρα ἔχουν και οι «ἄγνωστοι»¹²⁵. Αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις «ὁ ἐλεύθερος μὴ σκάζων περὶ τὴν μαρτυρίαν οὐ βασανίζεται»¹²⁶. Η σκάζουσα μαρτυρία, που συνιστᾶ προϋπόθεση για τον βασανισμό των ελευθέρων ευτελῶν, παραπέμπει στη φράση «*pro testimonio vacillante*» των ρωμαίων. Σε περίπτωση δε που κάποιος «διὰ τὸ μὴ βασανισθῆναι ἑαυτὸν ἐλεύθερον λέγει, οὐ βασανίζεται ἕως ἂν τὰ περὶ τῆς ἐλευθερίας σκοπηθῇ»¹²⁷.

Αντιθέτως, «οἱ γὰρ μὴ εὐτελεῖς, ἀλλὰ συγκλητικοί τε καὶ ἀξιωματικοί, ἢ καὶ ἀπλῶς τίμοι ἄνδρες καὶ κατὰ τὸ εἶναι τίμοι καὶ εὐυπόληπτοι (...) οὐ ῥοπαλίζονται», ἀκόμη και εἰάν ψευδομαρτυροῦν, διότι «ἀρκεῖ γὰρ αὐτοῖς ἢ ἀτιμία καὶ τῆς πολιτείας ἔκπτωσις»¹²⁸. Εξάλλου, με επανειλημμένες διατάξεις εξαιρούνται ρητὰ και ονομαστικά ἀπὸ τον βασανισμό χωρὶς πρότερη βασιλικὴ διαταγή –εκτός βέβαια ἀν πρόκειται για καθοσίωση (οπότε δεν χρειάζεται καν ἡ αυτοκρατορικὴ συναίνεση)¹²⁹ – οι διασημότετοι

122. Και ως ἐπιδιφρίους «οὐ τοὺς ἡνιόχους λέγει, ἀλλὰ τοὺς σκηνικούς· οἱ γὰρ ἡνιόχοι μαρτυροῦσι. Λέγει δὲ ταπεινοὺς καὶ ἐν τοῖς σκηνικοῖς ἀγῶσι διάγοντας τοὺς καὶ βωμολόχους, οὓς καὶ Λαυπαίκτας ἢ συνήθεια καλεῖ τῶν ἰδιωτῶν»: BS σ. 1270 αρ. 2.

123. Οι κατηγορίες αυτές των προσώπων σε BS σ. 3865 αρ. 2 (B.60.50.14), B.21.1.20 = D. 22.5.22.1, (: «ἐὰν τοιοῦτό ἐστὶ τὸ πράγμα ὥστε δέξασθαι μαρτυροῦντα κυνηγὸν ἢ τοὺς ὁμοίους, χωρὶς βασάνων οὐ πιστεύονται», BS σ. 1244 αρ. 5 «... τότε δέ, ἡνίκα οὐ δυνατόν εὐρεθῆναι τινα, τουτέστιν ἐν ὄρεσιν ἢ ἐρήμοις τόποις», «κυνηγὸν δὲ λέγει τὸν ἐπὶ τὸ θηριομαχῆσαι μισθούμενον»).

124. BS 3865 αρ. 2 (B.60.50.14).

125. B.21.1.46 = N.90.1.

126. B.60.50.14 = D.48.18.15pr.

127. B.60.50.11 = D.48.18.12.

128. BS σ. 3865 αρ. 2 (B.60.50.14).

129. B.60.50.9.2 = D.48.18.10.1, B.60.36.17 = C.9.8.3 «Ἐπὶ τῆς καθοσιώσεως καὶ οἱ ἐνάγοντες βασανίζονται, εἰ μὴ φανεροὺς ἐλέγχους ἔχουσι, καὶ οἱ πρὸς τὴν κατηγορίαν αὐτοὺς κεκνηκότες, ὅπως ἂν πανταχόθεν τῆς ἀληθείας δεικνυμένης ἐξετασθῇ τὸ ἔγκλημα», στο δε σχόλιο (BS σ. 3677 αρ. 1) «καὶ ὁ ἐνάγων κᾶν προνόμιον προβάλλεται», «Οὐδεὶς ἔχων προνόμιον βασανίζεται χωρὶς βασιλικῆς κελεύσεως, εἰ μὴ ὁ ἐναγόμενος περὶ καθοσιώσεως», ἐπίσης BS σ. 3760 αρ. 1 (B.60.39.28) (με ἐξομοίωση τῆς μαγείας με τὴν καθοσίωση): «Εἰ καὶ ὑπεξηρημένα τῶν βασάνων εἰσι τὰ σώματα τῶν ἐν τιμῇ ὑπαρχόντων, (παρεκτός ἐκείνων δηλαδὴ τῶν ἐγκλημάτων, ἅτινα τοῖς νόμοις διηγόρευται), εἰ καὶ ἄνθρωποι μάγοι, ἐν οἰωδῆποτε μέρει τῆς γῆς εἰσίν, ἐχθροὶ τῶν ἀνθρώπων πιστεύονται εἶναι, ὅμως, οἵτινες ἐν τῷ κομητάτῳ εἰσι τῷ ἡμετέρῳ <ἐπειδὴ> αὐτὴν ὠθοῦσιν σχεδὸν τὴν καθοσίωσιν, εἴ τις μάγοις ἢ μαγικαῖς μυσάριας προσεθισθεῖς, <ὅς> κακοποιὸς τῆ τοῦ πλήθους προσηγορία ἐν τῇ συνήθειᾳ καλεῖται ἢ θύτης ἢ βωμοσκόπος ἢ μαθηματικὸς ἢ ἐν τοῖς διηγητέοις ὄνειροις κρύπτων τέχνην τινα τοῦ

και εξοχώτατοι άνδρες και οι απόγονοί τους, εφ' όσον οι τελευταίοι δεν εξέπεσαν¹³⁰, οι στρατιώτες –είτε εν ενεργεία είτε απόμαχοι– και τα παιδιά τους¹³¹, οι υπό περιορισμό¹³², οι κάτω των δεκατεσσάρων ετών¹³³. Από τις φιλολογικές πηγές κλασική είναι η αναφορά του Μιχαήλ Ψελλού σε εμπάσανη ανάκριση από τον ίδιο τον αυτοκράτορα ενός συγκλητικού που αποπειράθηκε να τον εξοντώσει¹³⁴.

ii. Σχετικώς με τους δούλους, τα Βασιλικά υιοθετούν σχεδόν εξ ολοκλήρου το πλέγμα ρυθμίσεων του ρωμαϊκού/ιουστινιάνειου δικαίου.

Ο δούλος επί μεν ποινικών υποθέσεων υποβαλλόταν σε βασανισμό, όταν και ύποπτος ήταν ο κατηγορούμενος και άλλα τεκμήρια υπήρχαν, ώστε να λείπει μόνο η κατάθεση του δούλου¹³⁵, του οποίου η μαρτυρία δεν ήταν πιστευτή εφ' όσον δεν υπήρχαν και άλλα τεκμήρια¹³⁶, ενώ επί ιδιωτικών υποθέσεων –οπότε ίσχυε το «μὴ εὐχερῶς ἐπὶ τῶν χρηματικῶν γίνηται κου-αεστίων»– υφίστατο την εμπάσανη ανάκριση «ὅτε μὴ δύναται ἐτέρως εἰ μὴ διὰ τῆς ἐμβασάνου τῶν οἰκετῶν ἐρωτήσεως εὐρεθῆναι τὸ ἀληθές»¹³⁷.

Η βασική αρχή, που υπήρχε ήδη στο ρωμαϊκό δίκαιο¹³⁸, ήταν ότι ο δούλος δεν βασανιζόταν κατά του κυρίου του: «Οὐ δεῖ τοὺς δούλους κατὰ

μαντεύεσθαι ἢ δηλαδὴ τίποτε ὁμοιον γυμνάζων ἐν τῷ ἡμετέρῳ κομητάτῳ ἢ ἐν τῷ τοῦ Καίσαρος εἶη καταληφθεῖς, ἢ πρόστασις τῆς ἀξίας τὰς βασάνους ἢ τὰς πληγὰς μὴ διαφευγέτω. Εἰ δὲ ἐλεγχθεῖς εἰς τὸ οἰκειὸν ἀμάρτημα τοῖς ἐλέγχοις ἐναντιωθῆ, ἔστω ξύλῳ ἐκδεδομένος καὶ τοῖς ὄνυξι τοῖς ἀυλακίζουσι τὰ πλευρὰ αὐτοῦ, καὶ ὑπομενέτω τὰς τιμωρίας τὰς κατὰ τοῦ οἰκειακοῦ ἀξίας δράματος».

130. B.60.50.32 = C.9.41.11.

131. B.60.50.29 = C.9.41.8 («...εἰ μὴ ἀπελύθη ἐφυβρίστῳ ἀπολύσει»).

132. B.60.50.8.3 = D.48.18.9.2,3 « Ὁ περιορισμένος οὐκ ἐνάγεται εἰς ἐμβάσανον ζήτησιν, οὔτε ὁ ὑπὸ ὄρον ἐλευθερωθησόμενος ἐπὶ χρηματικῇ αἰτίᾳ, εἰ μὴ ἀτονήσει ἢ αἴρεσις τῆς ἐλευθερίας», BS σ. 3863 αρ. 8: «Καθ' ἐτέρου οὔτε ἐπὶ χρηματικῇ οὔτε ἐπὶ ἐγκληματικῇ».

133. B.60.50.9.1 = D.48.18.10pr., B.60.50.14.1 = D.48.18.15.1 «Ὁ ἥττων τῶν ιδ' ἐτῶν οὐ βασανίζεται καθ' ἐτέρου, μάλιστα μὴ ὄντων ἄλλων ἐλέγχων, ἀλλ' οὔτε χωρὶς βασάνων πιστεύεται».

134. Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία, 6.137. Το περιστατικό σχολιάζουν η Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Η Σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος*, Ε.Α.Ι.Ε.Δ., τ. 2 Αθήνα 1949, σ. 125, φρονώντας ότι τούτο ἐγίνε κατά παράβαση τῆς ισχύουσας νομοθεσίας και οι Μενέλαος Τουρτόγλου, «Κοινωνικαί τινες ἐπιδράσεις ἐπὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον», *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.Α.Α.* 12 (1965), Αθήνα 1968, σ.181, και Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθολοσίσαι και τυραννίς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 155 και σημ. 328, οι οποίοι ἔχουν τῆ σωστή, ἀποψη ότι τὸ ἐν λόγῳ ἐγχείρημα ἐγίνε κατὰ νομιμότατο τρόπο.

135. B.60.50.1.1 = D.48.18.1.

136. B.60.50.1.4 = D.48.18.1.

137. BS 3863 αρ. 6.

138. Ἢδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Δημοκρατίας, Ehrhardt, 1789.

τῶν δεσποτῶν βασανίζεσθαι. Εἰ δὲ βασανισθῶσιν, οὐ δεῖ τοῖς παρ' αὐτῶν ἀκολουθεῖν τὸν δικαστήν. Πολλῶ δὲ πλεον οὔτε τοῖς τεκμηρίοις αὐτῶν»¹³⁹. «Ἐὰν δὲ πρὸς οἷς ὁ δοῦλος κατέθετο κατὰ τοῦ δεσπότου εἰσὶ καὶ ἕτεροι ἀποδείξεις, οὐ δυνάμεθα τὰς ἄλλας ἀποδείξεις διαβάλλειν ἐξ ὧν ὁ δοῦλος κατέθετο. Ἐν δὲ ταῖς χρηματικαῖς δίκαις οὐδὲ ἐν ἀπορία ἀποδείξεων χρὴ τοὺς δούλους κατὰ δεσποτῶν ἐρωτᾶσθαι»¹⁴⁰. Μάλιστα, με πληθώρα διατάξεων ἐγένε προσπάθεια νὰ διασφαλισθῆ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ με μίαν μάλλον ἐκτενὴ περιπτωσιολογία. Ἐτσι, «οὔτε δούλοι οἰκειακοὶ οὔτε ἀπελεύθεροι ἢ ἴδιοι ἢ μητροῦιας, δύνανται κατ' αὐτῶν κεφαλικῶς ἢ χρηματικῶς βασανίζεσθαι»¹⁴¹, «οὐδὲ βουλομένου τοῦ δεσπότου ἐρωτᾶται κατ' αὐτοῦ ἢ κατὰ δεσποίνης ὁ δοῦλος»¹⁴², ἀλλὰ καὶ οὔτε κατὰ παλαιοῦ κυρίου βασανίζεται ὁ δοῦλος¹⁴³, καθὼς καὶ οὔτε ὁ δοῦλος πολλῶν μπορεῖ νὰ βασανισθῆ σε βάρους οποιοῦδήποτε ἀπὸ τοὺς κυρίους τοῦ¹⁴⁴. Ἐπίσης, δὲν βασανίζονται ὁ πρὸς ἀποφυγὴ τοῦ βασανισμοῦ τοῦ ἐλευθερωθεὶς δοῦλος κατὰ τοῦ πρώην κυρίου τοῦ¹⁴⁵, ὁ δοῦλος κατὰ ἐπιτρόπου τῶν δεσποτῶν οὔτε κατὰ μητρός¹⁴⁶, ὁ δοῦλος τοῦ πατέρα κατὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἀντίστροφα¹⁴⁷, «ὁ ἀναδοθεὶς παρὰ τοῦ ἀγοραστοῦ (...) κατ' αὐτοῦ»¹⁴⁸, ὁ συγκατηγορούμενος με τὸν κύριό τοῦ γιὰ κλοπὴ δοῦλος σε βάρους τοῦ κυρίου τοῦ¹⁴⁹, ὁ δοῦλος κληρονόμου γιὰ πράγμα κληρονομιαίῳ, εἴαν ὑπάρχει υποψία ὅτι γι' αὐτό εἰκονικῶς ἀγοράστηκε¹⁵⁰, ἐνῶ, τέλος, «ὁ καλῆ τῆ πίστει τινὶ δουλεύων οὐκ ἐρωτᾶται κατ' αὐτοῦ, εἴτε δοῦλός ἐστιν εἴτε ἐλεύθερος, οὔτε ἀπελεύθερος κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρωνος. Οὐκ ἀδελφός κατὰ ἀδελφοῦ, οὔτε οἱ μὴ ἀναγκαζόμενοι κατὰ τινῶν μαρτυρεῖν βασανίζονται κατ' αὐτῶν»¹⁵¹.

Κατ' ἐξαίρεση, ἐπιτρεπόταν ὁ βασανισμὸς δούλου σε βάρους τοῦ κυρίου τοῦ στα σοβαρά ἐγκλήματα τῆς καθοσίωσης καὶ τῆς μοιχείας¹⁵², τῆς φαρ-

139. B.60.50.1.16 = D.48.18.1.6, 16, B.60.50.8.1 = D.48.18.9.1.

140. B.60.50.22 = C.9.41.1.

141. B.60.50.27 = C.9.41.6.

142. B.60.50.28 = C.9.41.7.

143. B.60.50.35 = C.9.41.14, B.60.50.17.7 = D.48.18.18.6, BS σ. 3868 ἀρ. 10: «Διὰ τὴν μνήμην τῆς προτέρας κατ' αὐτοῦ δεσποτείας».

144. B.60.50.3 = D.48.18.3.

145. B.60.50.1 = D.48.18.1.13.

146. B.60.50.23 = C.9.41.2, ἐκτὸς τῆς περὶ ἐπιτροπῆς ἀγωγῆς.

147. B.60.50.9.2 = D.48.18.10.2.

148. B.60.50.10 = D.48.18.11.

149. B.60.50.1.5 = D.48.18.1.

150. B.60.50.1.6 = D.48.18.1.

151. B.60.50.1.8-10 = D.48.18.8-9-10.

152. B.60.50.22 = C.9.41.1 (σε BS σ. 3870 ἀρ. 2 γίνεται λόγος καὶ γιὰ βλάβη τῶν κήσων), B.60.37.27 = D.48.5.28, B.60.37.46 (ὅπου καὶ ἡ ἀπαγόρευση ἐλευθέρωσης ἢ ἐκποίησης ἐντὸς 60 ἡμερῶν ἀπὸ τῆ λύση τοῦ γάμου) = C.9.9.3.

μακείας¹⁵³ και της επιβουλής συζύγου από τον άλλο σύζυγο¹⁵⁴, ως και όταν υφίστατο ζήτημα δημοσίων συντελειών¹⁵⁵, αλλά και σε ορισμένες υποθέσεις ιδιωτικού δικαίου, όπως όταν δεν ήταν γνωστός ακόμη ο κληρονόμος¹⁵⁶ ή όταν δύο αντιδικούσαν για το ότι ο καθένας είναι ο μοναδικός κληρονόμος¹⁵⁷, καθώς και όταν επρόκειτο για δούλο ενός καταδικασθέντος, διότι δεν του ήταν πλέον δούλος¹⁵⁸ ή όταν γινόταν δούλος ως «*ἀχρήστως ἀγορασθείς*»¹⁵⁹.

Ο βασανισμός δούλου επιτρεπόταν ρητώς και σε άλλες περιπτώσεις (που σχηματίζουν μία ομάδα περιπτωσιολογίας), όπως όταν επρόκειτο για τον δούλο του άνδρα, που αναφερόταν σε βάρος της γυναίκας¹⁶⁰, ή για να ερευνηθεί ποιός είναι ο κύριός του (αν δεν υπάρχουν άλλες αποδείξεις)¹⁶¹, ή όταν επρόκειτο για τον δούλο πόλεως ή σωματείου¹⁶².

Εξάλλου, ο δούλος βασανίζεται «*περι ιδίας πράξεως, ει και συμβάλλεται τῷ δεσπότῃ ἢ βλάπτει αὐτὸν ἢ ἐπερώτησις*» είτε πρόκειται για χρηματική είτε για εγκληματική υπόθεση¹⁶³.

Τέλος, ο νόμος επιτρέπει τον βασανισμό των ελευθερωθέντων με διαθήκη όταν πρόκειται για έρευνα είτε περί της πλαστότητας της διαθήκης¹⁶⁴ είτε περί του εάν βιαίως τελεύτησε ο κληρονομηθείς¹⁶⁵.

5. Από τα συλλεκτικά και συμπιληματικά έργα που ακολούθησαν, η Επιτομή των Νόμων στον τίτλο 13 «*περι μαρτύρων εὐπροσδέκτων καὶ κεκωλυμένων*» επαναλαμβάνει τις διατάξεις για τον βασανισμό αγνώστων και αφανών (13.1), κυνηγών και των ομοίων (13.26) για τον μη βασανισμό δούλων κατά κυρίων, πλην μοιχείας, καθοσίωσης και «*βλάβης τῶν σεπσων*» (13.29), ούτε απελευθέρου κατά του πάτρωνος ή του παιδιού

153. B.60.50.24 = C.9.41.3.

154. B.60.39.21 = C.9.16.8.

155. B.60.50.1.20 = D.48.18.1.20. Δημόσιες συντέλειες, «*ἤγουν φόρων καὶ τελεσμάτων*» (Μικρή Σύνοψη Z.12).

156. B.60.50.2 = D.48.18.2 «*Ἐπὶ τῶν ἐγκλημάτων οὐ δοκοῦσιν οἱ κληρονομαῖοι δοῦλοι κατὰ δεσποτῶν βασανίζεσθαι, ἐφ' ὅσον ἀδηλόν ἐστι, τίνι μέλλουσιν ἀνήκειν τὰ πράγματα*».

157. Εκτός εάν ο ένας συνομολογήσει ότι ο άλλος είναι συγκληρονόμος (άρα δεσπότης) B.60.50.34 = C.9.41.13. Διαφορετική διάταξη B.60.50.38 = C.9.41.18.

158. B.60.50.1.12 = D.48.18.1.12.

159. B.60.50.1.15 = D.48.18.5.14,15.

160. B.60.50.1.11 = D.48.18.1.11.

161. B.60.50.33 = C.9.41.12.

162. B.60.50.1.7 = D.48.18.17.

163. B.60.50.36 = C.9.41.15.

164. B.60.50.31 = C.9.41.10, B.60.50.5.1 = D.48.18.6.1.

165. B.60.50.26 = C.9.41.5. Δες και περιπτωσιολογία για κληρονομαίους δούλους σε B.60.50.16 = D.48.18.17.1,2.

αυτού (13.21). Ο Μιχαήλ Ψελλός στη «Σύνοψιν τῶν νόμων» του επιμένει εμμέτρως στον βασανισμό των ευτελών: «τοὺς εὐτελεῖς δὲ μάρτυρας ὁ κριτῆς κολαζέτω./ πρὸς ἀληθείας εὐρεσιν καὶ μηδεὶς αἰτιάσθω»¹⁶⁶.

Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης στο «Πόνημα Νομικὸν» του αφιερώνει το κεφάλαιο 180 («περὶ ζητήσεων ἤτοι ἐξετάσεων») του 35ου τίτλου στην εμβάσανη ανάκριση (181-193) με μία επιλογή διατάξεων των Βασιλικῶν, σημειώνοντας ότι «οὔτε οἱ μὴ ἀναγκαζόμενοι κατὰ τινων μαρτυρεῖν, βασανίζονται κατ' αὐτῶν»¹⁶⁷. Από τη νομική φιλολογία του 14^{ου} αιώνα σημειώνεται ότι το Αυξημένο Πρόχειρο αναφέρει ότι οι βασανισμοί υποβάλλονται από τους «δικαστὰς ποιουμένους ἀμαρτημάτων ἐξέτασιν» «τοῖς κρινομένοις ἢ καὶ συνειδόσι» «κατὰ τὴν τῶν προσώπων τε καὶ τῶν ἐγκλημάτων ποιότητα»¹⁶⁸, αναφέρεται δε ενδεικτικῶς ως «ἐξεταζόμενον ἐγκλημα», για το οποίο χωρεῖ βασανισμὸς στο «ὑπεύθυνον πρόσωπον, μὴ ἀξιωματικόν, μὴ συγκλητικῆς ἡξιωμένον τιμῆς, μὴ κεκτημένον προνόμιον τοῦ μὴ βασανίζεσθαι, ὡς οἱ τῶν ἐνδόξων καὶ ἐπισήμων παῖδες ἀνδρῶν καὶ ἔκγονοι, καὶ στρατιῶται, καὶ οἱ ἐν ῥώμῃ φυλάσσοντες» (ἀλλὰ και αυτοὶ βασανίζονται ὅταν πρόκειται για καθοσίωση), «οἶον ἢ βία, ἢ ἀνδροκτασία ἢ τι τοιοῦτο»¹⁶⁹. Τέλος, ο Αρμενόπουλος επαναλαμβάνει τις διατάξεις για τον βασανισμό των αγνώστων μαρτύρων (1.6.1), για τη σπουδαιότητα των ανακριτικῶν βασανιστηρίων στη στοιχειοθέτηση της κατηγορίας (1.4.24), για την ἀνευ ἐξαιρέσεων εμβάσανη ανάκριση για καθοσίωση (1.6.12), για τον βασανισμό των κυνηγῶν και των ομοίων (1.6.19), ὡς και για τον μη βασανισμό των κάτω των δεκατεσσάρων ετών (1.12.24), και των δούλων κατὰ του κυρίου τους με ἐξαίρεση στα ἐγκλήματα της μοιχείας ἢ της καθοσίωσης (1.14.11).

III. Πληροφορίες για τεχνικές λεπτομέρειες της εμβάσανης ανάκρισης στο Βυζάντιο, ὅπως για εκείνον που την ενεργούσε, τον τόπο ὅπου λάμβανε χώρα, τα τεχνικά μέσα που χρησιμοποιούνταν, μπορούμε να αρυσθούμε λιγότερο ἀπὸ νομικὲς πηγές¹⁷⁰ και περισσότερο ἀπὸ φιλολογικὲς, ιδίως ἴσως στα ιστοριογραφικὰ ἔργα, ὅπου τα βασανιστήρια εἶναι συνδεδεμένα κατὰ βάση με ἐξιχνίαση πολιτικῶν υποθέσεων και ειδικότερα με ζητήματα καθοσίωσης. Κορωνίδα στη συχνότητα των αναφορῶν μπορεί να θεωρηθεῖ το ἔργο του Ammianus Marcellinus Res Gestae, στο ὁποῖο περιγράφονται περί τα πενήντα περιστατικὰ βασανιστηρίων. Το γεγονός ὅτι τα περιστατικὰ αναφέρονται σε ὅλους τους αυτοκράτορες, των ὁποίων

166. JGR (I. και II. Ζέπου), VII, σ. 387.

167. Ρπα', JGR, VII, σ. 481.

168. 27.110, JGR, VII, σ. 181.

169. ὁ.π.

170. Πρβλ. Karabélias, σ. 61.

την ιστορία αναπτύσσει ο συγγραφέας, εκτός από τον Ιουλιανό, προς τον οποίο η συμπάθεια του ιστορικού εκδηλώνεται με κάθε αφορμή, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η πληθωρική αναφορά των βασανιστηρίων στο συγκεκριμένο έργο συνδέεται με σκοπούς πολιτικούς¹⁷¹. Οι ίδιοι σκοποί φαίνεται να υπάρχουν και δέκα αιώνες αργότερα, όταν ο Νικηφόρος Γρηγοράς στη Ρωμαϊκή Ιστορία του, εκφράζεται εγκωμιαστικά για τη φιλανθρωπία του αυτοκράτορα, που δεν υποβάλλει σε ανακριτικά βασανιστήρια (και εν γένει κακομεταχείριση) τους συλληφθέντες για καθοσίωση¹⁷².

1. Στη ρωμαϊκή περίοδο στην ανάκριση προΐστατο αρχικώς ο «*quaesitor*» και αργότερα ο «*commentariensis*», η δε διεξαγωγή των βασανιστηρίων γινόταν από τον «*carnifex*» και τους βοηθούς του «*tortores*»¹⁷³. Όταν βασανίζονταν δούλος δημόσια, παρευρισκόταν υψηλό κρατικό στέλεχος, ενώ ιδιωτικώς ο βασανισμός γινόταν από τον κύριο του δούλου, συμπαραστατούμενο από «*concilium*» φίλων.

Τα νομικά κείμενα μιλούν για «*iudex*»/«δικαστάς»¹⁷⁴, οι οποίοι ενεργούν την ανάκριση¹⁷⁵ και δίνουν την εντολή για διεξαγωγή των βασανιστηρίων¹⁷⁶, την οποία προφανώς αναλαμβάνουν άλλα, βοηθητικά, πρόσωπα, τα οποία όμως στα κείμενα αυτά δεν κατονομάζονται. Η ιουστινιάνεια Νεαρά 90 αναφέρεται ειδικά στην εμβάσανη ανάκριση από τους «δικαστάς, εἰ μὲν ἄρχοντες εἶεν (...), εἰ δὲ ἕτεροι παρὰ τοὺς τὰς ἀρχὰς ἔχοντας, ἐνταῦθα μὲν παραλαμβάνειν (...) τὸν ὑπουργοῦντα τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ πραιτωρι τῶν δήμων, κατὰ χώραν δὲ τὸν τῶν τόπων ἔκδικον»¹⁷⁷, στη δε με-

171. Laurent Angliviel de la Beaumelle, σ. 93, 100.

172. Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ιστορία (έκδ. Schopen-Bekker, CSHB I-III, Bonna 1829, 1834), 11.2.5.

173. Lécrivain, 758, Ehrhadrt, 1792, 1793. Για τον ρωμαίο *quaestor* και τους *quaestores paricidii* βλ. Ανδρέα Γκουτζιουκώστα, Ο θεσμός του κοιαιίστωρα του ιερού παλατίου: η γένεση, οι αρμοδιότητες και η εξέλιξή του, Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών 18, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 34.

174. D.48.18.7, C.Th.9.19.2.1 = C.9.22.22.1, BS σ. 3869 αρ. 1 (B.60.50.19): ο «καθολικός». Βλ. όμως και C.Th.13.9.2: βασανίζει ο κυβερνήτης πλοίου, C.Th.13.9.3: βασανίζει ο άρχοντας.

175. Για το πώς γινόταν η ανάκριση από τον δικαστή τον 4^ο αιώνα μας πληροφορεί ο Ιωάννης Χρυσόστομος στην ιστ' Ομιλία του στη Γένεση «...ἐπειδὴν ἐφ' ὑψηλοῦ τοῦ βήματος καθήμενοι δίχην εἰσπράττονται τοὺς τὰ φαῦλα ἐργασασμένους, οὐκ ἀξιοῦσιν αὐτοὺς τῆς οἰκείας ἀποκρίσεως, καὶ διὰ τοῦτο δεικνύντες αὐτοῖς, ὅση ἀτιμία ἑαυτοὺς περιέβαλον διὰ τῆς τῶν πονηρῶν πράξεων ἐργασίας. Ἄλλ' ὁ μὲν δικαστὴς ἀποκρίνεται, ἕτερος δὲ τις ἐστὼς διαβιβάζει τὰ παρὰ τοῦ δικαστοῦ τῷ ὑπευθύνῳ καὶ τὰ παρ' ἐκείνου πάλιν διαπορθμεύει τῷ δικαστῇ» (P.G. 53, 137).

176. Χωρίς να παρίστανται σε αυτήν. Τα όσα ο βασανιζόμενος κατέθετε καταγράφονταν σε «*tabella quaestionis*», η οποία και προσαγόταν στον δικαστή, βλ. Lécrivain., 758, Karabélias, σ. 61.

177. N.90.1.1=EPA 15.2.

ταφορά της Νεαράς σε B.21.1.46 το σχετικό σχόλιο αναφέρει: «παρά τῶν ἐμπράκτων δικαστῶν ἐν τοῖς ἔξω, ἐν δὲ τῇ πόλει παρά τῷ ἐπάρχῳ. Εἰ δὲ ἐν τοῖς ἔξω μὴ παρῶσι δικασταὶ ὀρδινάριοι καὶ οὐδεὶς δύναται τοὺς τοιούτους μάρτυρας τιμωρεῖν, τιμωρεῖσθωσαν ὑπὸ τοῦ ἐκδίκου, ἥνικα μὴ ἄρχων ἐστὶν ὁ δικάζων καὶ οὐ δύναται τοῦτο ποιῆσαι. Σημείωσαι οὖν, ὅτι οἱ ἔκδικοι βασανίζουσι τοὺς τοιούτους, ὅτε μὴ πάρεισιν ὀρδινάριοι δικασταί, μαρτυρήσαντας δὲ ὑπὸ τινι τοιούτῳ δικαστηρίῳ»¹⁷⁸.

Οι εξωνομικές πηγές μάς δίνουν αρκετές πληροφορίες για τα πρόσωπα που εμπλέκονταν στην εμβάσανη ανάκριση. Τη διεύθυνση της ανακρίσεως είχε είτε ο ίδιος αυτοκράτορας (παρουσία πολύ συχνή στα ιστοριογραφικά έργα και τα αγιολογικά κείμενα: «ἐξεταστής πικρότατος» στην αναφορά του Ψελλού σε σχετικό περιστατικό)¹⁷⁹ ή πρόσωπο, το οποίο ενεργούσε με αυτοκρατορική εντολή¹⁸⁰, είτε υπηρεσιακό ὄργανο¹⁸¹. Το επαχθές ἔργο του βασανισμού εκτελούσαν «ο βαζανικτης/ quaestionarius»¹⁸², οι «tortores»¹⁸³, οι «τῶν μαστίγων ἐπιστάται»¹⁸⁴, οι «κλαβικουλάριοι μετὰ ραβδούχων»¹⁸⁵, οι «ὑπηρέται» του Στρατηγού¹⁸⁶, οι βάρβαροι με τα δίκωπα σπαθιά¹⁸⁷, οι «δή-

178. BS σ. 1270 αρ. 4.

179. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ σε δημόσια εμβάσανη ανάκριση εικονολατρών (Βίος Ανδρέου εν Κρίσει BHG 11, 112, ASS. Oct. VIII, 135-149, ἐδῶ σ. 137), ο Θεόφιλος τον εικονολάτρη Μακάριο Πελεκητής (BHG 1003, Van den Gheyn, An. Boll. (1897), 140-163, ἐδῶ σ. 159), ο Βασίλειος Α΄ το 886 ανακρίνει ο ίδιος χωρίς βασανιστήρια (Ιωάννης Σκυλίτζης, Σύνοψις Ιστοριῶν, ἐκδ. Thurn, CFHB V, Berlin-New York, 1973, σ. 140), ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος ανακρίνει εμβασάνως συγκλητικό (Μιχαὴλ Ψελλός, Χρονογραφία, 6.137).

180. Την ανάκριση λ.χ. για τη συνωμοσία του Ἄνεμα είχε αναλάβει ὁ ἀδερφός του αυτοκράτορα Ἀλεξίου Κομνηνού, σεβαστοκράτορας Ἰσαάκιος (Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς, 12.6.3), ἐνῶ κατὰ ἀνάθεση ἀπὸ τον αυτοκράτορα ενεργοῦν ο μέγας ἐταρειάρχης Στραβορωμανός (Ιωάννης Ζωναράς, Ἐπιτομή Ιστοριῶν, 18.19), καθὼς και ομάδα Κρητῶν (Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 18.4).

181. Ο Διοικητής της λιβυκῆς Πενταπόλεως Ἀνδρόνικος (Συνέσιος Κυρήνης, Ἐπιστολή 57, P.G. 66, 1384-1400), ο αξιωματούχος Ἀθανάσιος (Ἀγαθίας, «Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας», ἐκδ. Keydell, CFHB 2, Berolini, Δ.1.2), ο Ἐπαρχος Θεόπεμπος (Θεοφάνης, Χρονογραφία, P.G. 108, 620), ο Στρατηγός Κρήτης Θεοφάνης Λαρδότυρος (Βίος Στεφάνου του Νέου, P.G. 100, 1164), ἐνῶ ο σεκρετάριος του δικαστηρίου του ἐπάρχου της πόλεως εἶναι ἀρμόδιος για ἀνάκριση σε περιστατικό για κλοπή κατὰ τον 7^ο αἰῶνα, βλ. «Διήγησις τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ θαυματουργοῦ Ἀρτεμίου», ἐκδ. Crisafulli-Nesbit, 1997, σ. 118-120.

182. Dionisotti, ὁ.π. (σημ. 76), σ. 105.

183. Ammianus Marcellinus, Res Gestae, 29.1.23.

184. Ἀγαθίας, ὁ.π. (σημ. 181).

185. Ιωάννης Λυδός, «Περὶ Ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων Πολιτείας» (ἐκδ. Wuensch, Lipsiae 1903), 3.8.16.

186. Βίος Στεφάνου του Νέου, ὁ.π. (σημ. 181).

187. Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς, 12.6.3.

μιοι (...) εὐτρεπείς»¹⁸⁸ και βέβαια οι «ἀσυμπαθείς ἐξετασται» του Γλυκά, όταν δεν τους ονομάζει «βαρείς ἐξεταστὰς ὑλάσσοντας ὡς κύνας»¹⁸⁹.

2. Ο τόπος, όπου διεξαγόταν η εμβάσανη ανάκριση, δεν ήταν συγκεκριμένος. Οι χώροι, στους οποίους γινόταν η απονομή της δικαιοσύνης¹⁹⁰, συχνά αποδεικνύονταν τόποι μαρτυρίου. «Ρύακας (...) αἵματος ἐν τοῖς δικαστηρίοις διὰ τῶν μαστίγων» καταγγέλλει ο Λιβάνιος¹⁹¹, ενώ ο Ιωάννης Χρυσόστομος μιλά για τους «ἐν τοῖς δικαστηρίοις σπαραττομένους»¹⁹². Ο Συνέσιος Κυρήνης κατηγορεί τον χριστιανό διοικητή της λιβυκής Πενταπόλεως Ανδρόνικο ότι μετέβαλε «τὴν βασιλείον στοάν, τὸ πάλαι κριτήριο» «ἀποδείξας βασανιστήριο»¹⁹³, ο δε εικονολάτρης αββάς Παύλος βασανίζεται στο πραιτώριο του Στρατηγού Κρήτης¹⁹⁴. Βασανισμοί διεξάγονταν και στα δεσμωτήρια, στις φυλακές¹⁹⁵, αφού εκεί υπήρχαν οι αναγκαίες τεχνικές διευκολύνσεις¹⁹⁶, ενώ στο αυτοκρατορικό παλάτι γινόταν η εμβάσανη ανάκριση που επόπτευε ο ίδιος ο αυτοκράτορας¹⁹⁷.

Ο βασανισμός ορισμένες φορές διεξαγόταν δημόσια¹⁹⁸, προφανώς με σκοπό να παραδειγματιστεί το κοινό. Έτσι, επί Κωνσταντίνου Ε' μαρτυρείται δημόσια εμβάσανη ανάκριση εικονολατρών, στην οποία αντιδρά ο Ανδρέας ο Κρης, που βρίσκεται μεταξύ του παρακολουθούντος κοινού, με δυσάρεστα γι' αυτόν αποτελέσματα¹⁹⁹.

Σε εμβάσανη ανάκριση δούλου για μοιχεία αναφέρεται στον νόμο η

188. Ιωάννης Σκυλίτζης, Σύνοψις Ιστοριών, (ό.π. σημ. 179) σ. 88.

189. Μιχαήλ Γλυκάς, ό.π. (σημ. 1).

190. Βήμα/tribunal κατά το προαναφερθέν (πιο πάνω στο κείμενο και σημ. 76) σχολικό εγχειρίδιο. Ο Αστέριος Αμασείας (4^{ος} αιώνας) στην Ομιλία του στον Στ΄ Ψαλμό αναφέρει: «Ὡσπερ γὰρ ἐν δικαστηρίῳ ὁ ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς τάξεως μαστίζεται» (P.G. 40, 449). Ο Ιωάννης Χρυσόστομος στην ιστ΄ Ομιλία του στη Γένεση σημειώνει «...δικαστὴν ὀρώντες ἐπίγειον ἐφ' ὑψηλοῦ βήματος καθήμενον, καὶ τοὺς καταδίκους εἰς μέσον ἄγοντα καὶ καταξαίνοντα» (P.G. 53, 137).

191. Λιβανίου, Λόγοι, (έκδ. Förster, 1-4, Leipzig 1903-1908) τ. 3, σ. 373-374.

192. P.G. 61, 95, Ομιλία ια΄ στην Α΄ προς Κορινθίους επιστολή.

193. Ό.π. σημ. 181.

194. Βίος Στεφάνου του Νέου, ό.π. (σημ. 181). Και ο Ιωάννης Καππαδόκης είχε διαμορφώσει έναν χώρο σκοτεινό στο βάθος της αυλής του πραιτωρίου σε ιδιαίτερη φυλακή, όπου βασανίζονταν οι κρατούμενοι (βλ. πιο πάνω σημ. 16).

195. Για τους βασανισμούς στις φυλακές της πρώιμης βυζαντινής περιόδου βλ. Jens-Uwe Krause, *Gefängnisse im römischen Reich* [Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien, 23], Stuttgart 1996, σ. 291-295.

196. Μιχαήλ Γλυκάς, ό.π. (σημ. 1), «Βίος καὶ ἐγκώμιον συμπλεκόμενον τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ καὶ Ἰσαακίου», P.G. 108, 40.

197. Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία, 6.137.

198. Έτσι στο σχολικό εγχειρίδιο του 4^{ου} αιώνα, για το «βήμα/tribunal» (βλ. πιο πάνω σημ. 190).

199. Βίος Ανδρέου εν Κρίσει BHG 11, 112, ASS, Oct. VIII, σ. 137.

δυνατότητα να παρίστανται οι «κατήγοροι και οί κατηγορούμενοι και οί δικολόγοι αὐτῶν, και ἐρωτᾶν ἔχουσιν ἐξουσίαν οί συνήγοροι»²⁰⁰.

3. Οι πηγές δεν είναι φειδωλές στις αναφορές στα μέσα και τους τρόπους που χρησιμοποιούνταν για τη διεξαγωγή της εμβάσανης ανάκρισης²⁰¹.

Πέρα από τη «*mala mansio*» του Πανδέκτη²⁰², τα λατινικά νομοθετικά κείμενα σημειώνουν ως μέσα: «*fidicula*»²⁰³, «*ictibus plumbatarum*»/ «*plumbatae*»²⁰⁴, «*eculeus*»²⁰⁵. Τα ελληνικά νομικά κείμενα δεν αναφέρονται σε όργανα, αλλά περιορίζονται σε λέξεις όπως «βασανισμός/βασανίζεσθαι»²⁰⁶, ή στα μη εξειδικευμένα όργανα, όπως «ρόπαλον»²⁰⁷, «μάστιγες»²⁰⁸, αυτή δε η πτωχεία των αναφορών εκτιμήθηκε²⁰⁹ ότι αποκαλύπτει μία υποχώρηση των χρησιμοποιούμενων μέσων, η οποία, ίσως, να ήταν εκδήλωση στροφής των κατασταλτικών μηχανισμών προς το «φιλανθρωπότερο».

Εντυπωσιακές πάντως είναι οι αναφορές εξωνομικών πηγών –περισσότερο ίσως στους πρώτους βυζαντινούς αιώνες–, καθώς μιλούν για τα «ἄτοπα κολαστηρίων ὀργάνων γένη και σχήματα (...) Δακτυλήθρα και ποδοστράβην και πιεστήριον και ἄνολαβίδα και ὠτάγραν και χειλοστρόφιον»²¹⁰, για τους «δεσμούς τε σιδηρούς περιαιχενίους κλινοστρόφιά τε και ποδοστράβας και ἄλλα ἄττα ὄργανα κολαστήρια»²¹¹, ενώ εξ ίσου αποκαλυπτικά λειτουργεί ο λόγος περί των κλαβικουλαρίων «μετὰ ραβδούχων σιδηρέοις δεσμοῖς και ποιναίων ὀργάνων και πλήκτρων ποικιλία σαλευόντων τῷ φόβῳ τὸ δικαστήριον»²¹² ή το εδάφιο της Ιστορίας του Ιωάννη Σκυλίτζη «ράβδοι ἐχομίζοντο ἠκανθωμένα»²¹³ ή ακόμη και η περιγραφή του εξοπλισμού του βυζαντινού δεσμοτηρίου «ἀπτέσθω πυρά, ἐτοιμαζέσθω στρεβλωτήρια και πρόθεσιν ἅπασαν ἐκνικῶντα και τρό-

200. B.60.37.27=D.48.5.28.

201. Για τη ρωμαϊκή περίοδο και κυρίως για τα αναφερόμενα στις πηγές για τα μαρτύρια των χριστιανών την εποχή των διωγμών βλ. J. Vergote (μετάφραση J. Engemann), «*Folterwerkzeuge*», *Reallexikon für Antike und Christentum*, 8 (1972), 120επ.

202. D. 47.10.15.41 (το κείμενο πιο πάνω σημ. 14), βλ. και D.16.3.7pr.

203. C.Th.9.35.1, 2.

204. C.Th. 2.14.1, 12.1.80, 85, 117, 11.7.3, 16.5.40.7.

205. C.Th.8.1.4., C.9.8.4.

206. BS σ. 3865 αρ. 2 (B.60.50.14.), Αρμενόπουλος 1.6.1.

207. «ρόπαλοις τύπτεσθαι»: BS σ. 3865 αρ. 2 (B.60.50.14), «ρόπαλίζεσθαι»: BS σ. 3892 αρ. 9. Ατταλειώτη, 14.15.

208. B. 60.21.17.4. Βλ. και B. 60.21.15.41, «κουαστίων δέ ἐστι και τὸ ἐμβαλεῖν τοὺς πόδας ξύλῳ».

209. Karabélias, σ. 63.

210. Συνέσιος Κυρήνης, επιστολή 58 (P.G. 66, 1400).

211. Αγαθίας, ό.π. (σημ. 181).

212. Ιωάννης Λυδός, ό.π. (σημ. 185).

213. Ιωάννης Σκυλίτζης, ό.π. (σημ. 179), σ. 88.

πους μηχανημάτων παρατρέχοντα»²¹⁴, όλες εκείνες οι αναφορές, δηλαδή, που περιγράφουν τα «βασάνων ὄργανα παντοῖα καὶ ποικίλα»²¹⁵, που είδε ο Γλυκᾶς στη φυλακή, ἢ «τὸ πολύτροπον τῶν δικαστηρίων ὀργάνων πλῆθος»²¹⁶.

Και βέβαια στον ἴδιο τόνο εἶναι καὶ οἱ περιγραφές εκτελέσεως ἐμβάσανης ἀνάκρισης, ὅπως αὐτή που υπέστη ὁ συγκλητικός ἀπὸ τον Κωνσταντῖνο Θ' τον Μονομάχο (:«βασάνοις αὐτὸν πικροτάταις αἰκίζεταί, καὶ γυμνὸν ἐπὶ ξύλου μετεωρίσας ἀπὸ θατέρου ποδῶν, ἡμιθανῆ ποιεῖται ταῖς μᾶστιξιν»²¹⁷) ἢ ἐκείνη του Ἀββά Παύλου (:«καὶ περισφίγγαντες οἱ ὑπηρέται τὸν ἅγιον πρὸς ταῖς δυσὶ σανίσιν, ἀπὸ τε τραχήλου ἕως ἀστραγάλων, καὶ διὰ σιδήρων τούτου τὰ μέλη καθηλώσαντες καὶ ἐπὶ κεφαλῆς κρεμάσαντες, κυκλόθεν τε πυρκαϊᾶς ὑφάψαντες παμμεγέθη»²¹⁸). Ἡ μαστίγωση ἦταν δε ἡ πιο κοινὴ μέθοδος βασανιστηρίων²¹⁹: ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος στη 13ῃ Ομιλία του πρὸς Ἀντιοχεῖς δίνει χαρακτηριστικὴ εἰκόνα των συμβαινόντων στο δικαστήριον: «... τῆς τῶν δημίων ἀκούουσαι φωνῆς, τοῦ κτύπου τῶν μαστίγων, τοῦ θρήνου τῶν μαστιζομένων, τῆς φοβεραῆς τῶν δικαζόντων ἀπειλῆς»²²⁰.

Λέξεις-κλειδιά: Βασανιστήρια ἀνακριτικά (ἀξιωματοῦχοι, δούλοι, ἐλεύθεροι), εκτελεστές βασανιστηρίων, ὄργανα καὶ τρόποι βασανιστηρίων, τόποι βασανιστηρίων, Βυζάντιο, Ρώμη, C.Th. 9.35, C. 9.41, D. 48.18, B.60.50.8.

214. «Βίος καὶ ἐγκώμιον συμπλεκόμενον τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ καὶ Ἰσαακίου», P.G. 108, 40. Βλ. ἐπίσης Κουκουλέ, τ. Γ', σ. 233-234, ὅπου ἐπίσης ἀναφορὰ στον ἐξοπλισμὸ των φυλακῶν.

215. Μιχαήλ Γλυκᾶς, ὁ.π. (σημ. 1) στ. 472.

216. Μαρτύριον των αγίων δέκα μαρτύρων (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, τ. 4, σ. 229).

217. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 6.137.

218. Βίος Στεφάνου του Νέου, ὁ.π. (σημ. 181).

219. Κουκουλέ, τ. Γ', σ. 219, ὅπου ἀναφορὰ στους πολλοὺς ραβδισμοὺς καὶ μαστιγώσεις, που υφίστατο ὁ συλληφθεὶς καὶ ἀνακρινόμενος, ὁ ὁποῖος «ἐμαγκλαβακοπεῖτο» ἀπὸ τους μαγκλαβίτες, δηλαδή δερνόταν με λώρους, που καλοῦνταν «μαγκλάβια» ἢ «βούνευρα». Πλουμβάτα (λωρίδες με μολύβδινους ὄγκους στις ἀκρες), βλ. γι' αὐτὰ Κουκουλέ, ὁ.π. σ. 55.

220. P.G. 49, 137.

RÉSUMÉ

D. DÉLIS: *La torture judiciaire à Byzance*

La torture judiciaire, méthode d' instruction largement pratiquée à Byzance à cause de l'absence de méthodes et techniques d'enquête scientifiques et réglementée minutieusement par le droit, était administrée pour arracher des aveux à un suspect criminel ou pour confirmer cet aveu ou pour obtenir un témoignage sur des affaires pénales ou du droit privé .

À Rome critère important pour imposer la «quaestio per tormenta» était le statut d'esclave ou libre. La législation a autorisé la torture judiciaire en citoyens romains dès les empereurs Marc Aurèle et Lucius Verus (161-169 après JC), lorsque la grande formation des groupes des «honestiores» et des «humiliores» était introduite. La soumission des humiliores et des esclaves (non contre leurs maîtres) à la quaestio était la règle.

À la période byzantine prejustinienne, quand la torture judiciaire avait une place dominante à la preuve des crimes sérieux mais aussi à l'enquête sur le domaine du droit privé, deux tendances sont observées : premièrement, la détermination précise d'un cercle des personnes exclues de la torture et deuxièmement l'augmentation de la groupe des crimes, pour lesquels les personnes exclues étaient quand même objet de la torture.

Justinien, suivant la législation antérieurement créé, s'occupe de personnes soumises à la torture et de la torture des esclaves.

Dans les Basiliques un titre, fondé sur les règles des Digesta et du Codex justiniens, se consacre à la quaestio.

Des informations sur les détails techniques de la torture judiciaire (celui qui l'a administrée, le lieu où était pratiquée, les moyens techniques qui étaient utilisés), nous offrent plus que les législatives les sources philologiques, où les tortures sont liées essentiellement à l' investigation sur les affaires politiques et surtout sur le crime de majestas.

Mots-clés: La torture judiciaire (les officiers, les esclaves, les libres), les administrateurs de la torture, les moyens techniques et les lieux de la torture, Byzance, Rome, C.Th. 9.35, C. 9.41, D. 48.18, B.60.50.8.